

NEMEK SZERINT TAGOLT TÉRBEN
A bevándorló nők vándorlásának típusai, okai és formái
nyolc európai országban¹

MELEGH ATTILA – KOVÁCS ÉVA

ÁLTALÁNOS MEGFONTOLÁSOK

Az alábbi tanulmányban az Európai Unió nyolc kijelölt tagállamára kiterjedően olyan bevándorló nők biográfiai önmegjelenítését vizsgáljuk, akik unión kívüli országból érkeztek az érintett államba. Első megközelítésben a migráció formáira és indokaira összpontosítjuk a figyelmünket: megnézzük, milyen élet-történetet hoznak létre a migránsok, és ezt hogyan tudjuk összekapcsolni a bevándorlással és vándorlási helyekkel kapcsolatos általánosabb diskurzussal.

1. A migráció jellemzői a globalizáció korában

A globalizáció korában a migrációval kapcsolatos döntések egyre kevésbé tekinthetők véglegesnek: mind többször látjuk azt, hogy a gyengén iskolázott, a képzettségüknél alacsonyabb színvonalon foglalkoztatott vagy akár magasan képzett munkaerőt jelentő migránsok körében is előfordul az országok közötti ingázás jelensége. Az identitás változásai sem írhatók le már feltétlenül úgy, hogy valaki elveszíti a régit és asszimilálódik egy új kultúrába. Az identitás fogalma ennél összetettebbé vált (egyidejűleg több irányban is fenntartható lojalítások jelentek meg), és a témával kapcsolatos közbeszéd is átalakult, amennyiben szélesebb változatosságnak enged teret, illetve elismeri a különféle diaszpóra-identitásokat.

Minden tekintetben azt látjuk, hogy a globalizáció a határok jelentőségének csökkenéséhez vezet, egyrészt abban az értelemben, hogy a határt mint fizikai vonalat az egyes migráns sokkal gyakrabban lépi át, másrészt a határ mint kulturális és társadalmi választóvonal is veszít a jelentőségéből. Más szóval: jóval

¹ Tanulmányunk a “Needs for female immigrants and their integration in ageing societies” (FEMAGE) c., a European Commission F6-os Specific Support to Policies-Work Programme (SSP4) című 2006–2007 között zajló kutatásának keretében készült. (A kutatás száma: SSP4-CT-2005-022355.) A tanulmány rövidített változata a Pongrácz Tiborné – Nagy Ildikó (szerk.): Szerepváltozások 2009. című kötetben jelenik meg.

elterjedtebbé vált az országok közötti mozgás és kapcsolatrendszer. A nemzet-államok társadalmi és demográfiai szerkezetének sok európai országban már jelentős alkotóelemeivé váltak a migránsok. Ezzel azonban csak még fontosabbá vált vizsgálatuk, hiszen csakis úgy láthatjuk át, milyen társadalmi következményekkel jár előregedő társadalmunkban a női migránsok megjelenése,² ha előbb megismerjük azokat a társadalmi és kognitív mechanizmusokat (pl. identitás, migránsokkal kapcsolatos attitűdök), amelyek a nők migrációjával együtt járnak.

Ugyanakkor azt is szükséges megjegyezni, hogy a fent jelzett változások felszámolták a bevándorló „tradicionális” – országokhoz kötött – fogalmát. A régi felfogás töredékes, részleges képet alkotott a bevándorlóról. Olyasvalakinek láttatta őt, aki tagja egy nemzeti közösségnek, amely tagságot aztán „elveszíti”, cserébe egy másik helyért, illetve egy másik nemzeti és politikai közösségbe való belépés érdekében. Amit viszont soha nem látunk magunk előtt, az annak az individuumnak a képe, aki hiánytalan személyiség, csak történetesen mozgásban volt vagy van. Ez a megközelítés uralta a szociológiai kutatást is, amely „felszabdalta” a folyamatot, vagy – szimbolikusan – akár a személyt is. De ahogy a migráció természete eltolódott az országok közötti ingázás és a kevésbé végleges döntések felé, a korábbi módszertani megközelítést sem tartjuk már fenn – ez a felismerés a jelen tanulmány és a tágabb kutatási projekt egyik legfőbb mozgatórugója.

2. Módszertani megfontolások

A migráció tanulmányozásának fent leírt jellemzői indokoltá teszik, hogy kvalitatív interjúkkal dolgozzunk, mert ez az a módszer, amely lehetővé teszi, hogy a megkérdezettek perspektívája – a lehető legkisebb beavatkozás mellett – szabadon feltáruljon. Erre már csak azért is nagy szükség van, mert mostanra összeomlott a migrációval kapcsolatos diskurzusok jelentős része (egyfelől az asszimiláció, a menekültek befogadásának szükségessége, emberi jogi beszédmód, stb. másfelől a bevándorló mint élősködő), abban az értelemben, hogy világossá vált: a bevándorlókra kimondottan szükségünk van munkaerőként és népességtöbbletként egyaránt. Így a bevándorlók ellentmondó üzenetekkel találják szemben magukat. Egyfelől bátorításban, másfelől pedig elutasításban részesülnek. Ebben a tekintetben mind identitás, mind életforma tekintetében újfajta társadalmi térben mozognak.

Mivel az identitás tartalma átalakult és egyre változatosabb formákat ölt, fokozottan indokoltá válik a kvalitatív kutatási módszerek alkalmazása –

² A globalizáció és a migráció összefüggéseiről lásd többek között: Hansen 2002; Staring 2000; Sassen 1996, 1999, 2001; Orozco 2002; Mittelman 2000; Lutz 2002; Phizacklea 1998; Okólski 1999; Forsander 2002; Böröcz 2002.

amely egyébként a nyolcvanas évektől kezdődően elfogadott szociológiai rész-tudománnyá nőtte ki magát. A kvalitatív szociológia egyik legfőbb előnye az, hogy komplex kognitív formák értelmezését és elemzését teszi lehetővé, és hozzáférhetővé válik a megélt életforma *Gestaltja*, amelyben ezek a formák létrejönnek. A specifikusabb előnyök között találjuk a következőket

- nem lehet világosan meghatározni és elkülöníteni konkrét változókat;
- csupán néhány eset elemzésére kerül sor;
- a kutatás tárgyát teljes egészében kell megjeleníteni;
- nyitottan fordulunk a kutatási személy felé;
- ismeretlen – sőt bizonyos esetekben „veszélyes” – tapasztalatok is szóba kerülhetnek; az Unión kívüli országokból kiinduló migráció szükségképpen ilyen esetet jelent;
- nem lehetséges, hogy absztrakt tudományos kritérium jusson érvényre, a kutatást a vizsgálat tárgyához kell igazítani;
- a kutató és az elbeszélők személye és személyisége a kutatás részévé válik, mindkét oldal egyformán fontos és egyformán dokumentálásra kerül – ezt nevezhetjük a reflexivitás szükségességének is;
- a migráció esetében fontos áthidalni a szakadékot az egyes országokban folyó különféle diskurzusok között, és lehetővé kell tenni külső hangok megszólalását is.

A fenti megfontolások kikényszerítették olyan speciális technikák kialakulását, amelyek segítségével a komplex kognitív formákról árulkodó szöveges adatokat lehet létrehozni és értelmezni. Ezek között találjuk a különféle interjúkat, a kvalitatív tartalomelemzést, a kódolási és kategorizálási technikákat (Flick 1998; Silverman 1993) valamint – többek között – a megalapozott elmélet (*grounded theory*), a narratív interjú, a fókuszált interjú, a félig standardizált interjú, az elméleti és a tematikus kódolás módszereit.

A fenti módszerek némelyike – mint pl. a megalapozott elmélet – komplex megközelítés, amely arra szolgál, hogy egy körkörös kutatási folyamat használatával generáljon előre nem kialakított elméletet bizonyos társadalmi jelenségekről. A kulcsmozzanat itt egy összetett jelenség olyan megértése, amelyben felfüggesztjük számos elméleti előfeltevésünket, és magából az „adatból” és a „mezőből” hozzuk létre a megfelelő értelmezési keretet. Ez a módszer abból a szempontból tanulságos a számunkra, hogy a migránsok körében gyűjtött szóbeli adatok segítségével éppen az ő perspektívájukat próbáljuk minél hívebben feltárni. Ugyanakkor ebben a nemzetközi projektben nehéz lett volna körkörös módszerrel dolgozni, hiszen itt nem volt elegendő idő arra, hogy esetről esetre elméletet generáljunk a migránsok perspektívájáról. Csupán annyit öröztünk meg tehát e módszerből, hogy célunk ebben az esetben is kognitív struktúrák és élettapasztalatok feltárása volt, és hogy az interjúszövegeket egy konkrét mód-

szertani megközelítésnek vetettük alá. Ugyanezt a megközelítési módot alkalmaztuk elméleti és bármilyen egyéb nyílt kódolási technika esetében is. A megértés „teljes nyitottságát” csupán az életrajzi elemzésben tudtuk érvényesíteni, amelyet alább részletesen leírunk (Flick 1998).

A fókuszált csoportos interjú – amelynek technikája már az 1940-es évek során kialakult – azt a célt szolgálja, hogy a média hatását egy mindenki számára azonos inger különféle értelmezései révén vizsgálja. Ez számunkra nemigen bírt jelentőséggel, hiszen nem volt célunk a vizsgált személyeket filmekkel vagy más médiatermékekkel szembesíteni, és ezt elemezni azért, hogy általános attitűdjüket megérthessük. Ennek csak akkor volna értelme, hogyha például a bevándorlással kapcsolatos médiatermékek migráns és nem migráns nézőkre gyakorolt hatását vizsgálnánk.

A fél-standardizált interjúkat a nyolcvanas években alakították ki többek között a „szubjektív elméletek” rekonstruálására, s ezen egy bizonyos vizsgált témával – pl. tudományos kérdésekkel – kapcsolatos komplex tudáskészletet értettek. A mi esetünkben ez a módszer szintén nem jöhetett szóba, hiszen bennünket nem az érdekelt, hogy a bevándorlók milyen „szubjektív elméletekkel” rendelkeznek egy-egy konkrét kérdéstről, hanem – amint alább leírjuk – lényegileg azzal kívánunk foglalkozni, hogy a bevándorlók nemük és munkatapasztalataik függvényében hogyan pozícionálják magukat a fogadó társadalmon belül.

A problémaközpontú interjú magától értetődő választásnak tűnt az olyan kvalitatív interjú esetén, mint a miénk. Az ilyen interjúk kiindulópontja nagyon közel van ahhoz, amit mi választottunk, hiszen – egy rövid párbeszédet (esetleg kérdőívet) követően – ez is a kérdezett elbeszélésén alapul. Ezt követően azonban irányított, „emanens” kérdésekkel haladunk tovább, hogy bizonyos témák megvitatását továbbvihessük az interjú vezérfonalának megfelelően. Ezzel a technikával az a magától értetődő probléma adódik, hogy a válaszokat olyan formába foglalja, amitől nem tudunk hozzáférni a migránsok „valódi” nézőpontjához, hiszen a saját érdeklődésünk vezeti őket a beszélgetésben. Ahhoz, hogy a jelen esetben válaszadóink narratíváját a számunkra fontos területek felé kalauzoljuk, olyan követő kérdéseket alakítottunk ki, amelyek „elég immanensek” ahhoz, hogy megőrizzék az elbeszélő perspektíváját.

A szakértői interjú szintén nem bírt jelentőséggel a számunkra, hiszen az ilyen interjúk fő fókusza megint nem maga az individuum, hanem annak egy bizonyos témával kapcsolatos tudása. Az etnográfiai interjú is problematikus, amennyiben ezen a címen valamiféle „baráti beszélgetést” képzelünk el, ahol az interjúkészítő újabb és újabb olyan témákat vezet be, amelyekkel kapcsolatban kérdéseket kell feltennie.

Fontos szem előtt tartani egy másik tényezőt is, amely módszertani döntéseinket befolyásolta. A fő diskurzusok legtöbbször (bizonyos értelemben a „nagy narratívák”) elveszítették a kapcsolatot a társadalommal, s ezért egyre inkább

indokolttá válik, hogy az olyan szövegek – pl. életrajzok – felé forduljon érdeklődésünk, amelyeket egyénileg vagy az egyéni körülményeknek megfelelően konstruálnak az emberek. Még pontosabban fogalmazva: egyre jobban érdekelnek bennünket a főbb diskurzusok és az egyéni narratívák, illetve élettörténetek metszés- és ütközőpontjai – ez egyben a szociológiában a struktúrák és az egyéni szabadság szembenállásáról folytatott hagyományos vita egyfajta értelmezését is jelentheti (Rosenthal 1993; Flick 1998).

A FEMAGE projektben számos módszer kombinációja mellett döntöttünk, de mivel célunk a migránsok jelenlegi perspektívájának vizsgálata élettörténetük keretében, ezért az életrajzi narratíva módszerének egy módosított verzióját használtuk, valamint – részben – az ezzel rokon hermeneutikai módszert mint az életrajzok szerkezetének megértését szolgáló legszisztematikusabb utat (Chamberlayne et al. 2000; Breckner 2000; Rosenthal 1993, 1996; Kovács – Melegh 2001, 2004). Ez a módszer igen jól bevált a kvalitatív szociológiában és a migráció kutatásának is lendületet adott (Flick 1998; Kovács – Melegh 2004).

A jelen tanulmányban azoknak a biográfiáknak a szerkezetét elemezzük, amelyeket a megkérdezettek a komplex interjúk során elmondtak. Az elemzés fő szempontja az volt, hogy hogyan ment végbe a migráció folyamata és hogyan konstruálták meg ennek értelmező kereteit az előadott biográfiában. A biográfiai adatokat az egyes országok kutatócsoportjai gyűjtötték ki az interjúk narratív részeiből vagy a nyitott kérdésekre adott válaszokból. Ezeket a struktúrákat mind a nyolc országra és minden interjúra nézve esetről esetre újraértelmeztük. A zárt kérdéseket az elemzésnek ebben a szakaszában nem vettük tekintetbe, és az elbeszélte történeteket, narratívákat is csak rendkívül korlátozottan, a biográfiai szerkezetek jobb megmutatása érdekében vizsgáltuk.

AZ ELBESZÉLŐK ÉS MIGRÁCIÓS TEREIK JELLEMZŐI

1. A minta

Eredetileg 240 interjút terveztünk. A valóságban több mint 260 interjút vettünk föl, amelyek közül kutatótársaink 239-et választottak ki elemzésre. Az interjúkat az egyes származási országok szerint a következőképpen osztottuk föl:

*1. A FEMAGE projekt résztvevői és a bevándorlókat küldő országok
Partner countries in FEMAGE Project and the immigrants' countries of origin*

FEMAGE partner ország	A küldő országok
Cseh Köztársaság	Ukrajna és Románia
Ausztria	Törökország és Bosznia-Herzegovina
Észtország	Oroszország, illetve tatár, csuvas, kaukázusi és közép-ázsiai területek
Szlovénia	Bosznia-Herzegovina és Szovjetunió
Magyarország	Kína és Ukrajna
Finnország	Oroszország és Koszovó
Németország	Oroszország és Törökország
Lengyelország	Ukrajna és Vietnám

Mindennyik országnak sikerült elegendő számú elbeszélőt találnia minden kijelölt etnikai csoportból (migráncsoportonként 15 főt). Az interjúfelvétel gigászi feladatnak bizonyult, és már önmagában is felvetett bizonyos kérdéseket a bevándorló nők társadalmi beágyazottságával kapcsolatban. Az elbeszélők megkereséséhez főként a hólabda-módszert alkalmaztuk, valamint a vallási és etnikai szervezetek segítségéhez folyamodtunk. Különösen nehéz volt megközelíteni a kínai és vietnámi bevándorlókat. Lengyelországban sikerült egy belső adatszolgáltatót találnunk: mivel képes volt elnyerni a bevándorló nők bizalmát végül ő végezte el az egyéni esettanulmányokat. Magyarországon egy magyar nemzetiségű kínai nyelvtanár mozgósította az ismeretségeit és neki sikerült – főként a munkahelyeken – interjút készítenie az asszonyokkal. Már ez is árulkodik arról a társadalmi távolságról, amely maga is kutatásunk egyik tárgyát alkotja. Minden interjút nők készítettek, hogy ezzel is biztosítsuk a kellően intim hangulatot.

A kutatási program a bevándorló nők alábbi csoportjait tekintette célcsoportnak:

- legalisan itt tartózkodók, akik legalább három éve vannak az országban;
- munkaképes korúak;
- részben gazdaságilag aktívak (pl. alkalmazott a szolgáltató szektorban, az egészségügyben stb.), részben gazdaságilag inaktívak (pl. munkanélküli, fészekrakó vagy informálisan a háztartási szektorban működő);
- 1990 utáni bevándorlók.

A kutatási projekt során sikerült a legtöbb esetben megfelelni a főbb kritériumoknak a bevándorló nők kiválasztásakor.

Életkor szerint munkatársaink javarészt harmincas-negyvenes éveikben járó nőket választottak ki, s itt a munkavállalás tekintetében a negyvenes korcsoport bizonyult a legfontosabbnak. Fiatal, huszonéves bevándorlókkal is sikerült felvenni a kapcsolatot. A nagy átlagban kielégítőnek mondható kormegoszlás

kevésbé volt kiegyenlített a Romániából, Koszovóból és Kínából érkezett bevándorlók esetében (túl sok volt a fiatal nő). A Lengyelországban meginterjúvált vietnámi bevándorlók között valamivel kevesebb volt a középkorú, mint azt a kutatási terv megkívánta volna.

Amikor a vándorlás idején betöltött életkor nézzük, láthatjuk, hogy elbeszélőink nagy része negyven évesnél fiatalabb, s ez is erősíti azt a tapasztalatot, miszerint ezekben a korcsoportokban a legintenzívebb a vándorlás. Fontos felfigyelni arra, hogy közöttük szinte tömegesen fordulnak elő olyan törökországi bevándorlók, akik igen fiatal kisgyerekek voltak bevándorlásuk idején.

A kiválasztott nők java része 1990 után vándorolt be. Ebben a tekintetben eltérnek a török bevándorlók, akiknek majdnem fele még 1990 előtt érkezett a fogadó országba, ez azonban segít bepillantást nyerni olyan nők életvilágába, akik a vendégmunkás-rendszer segítségével érkeztek – ez utóbbit az intézményesült bevándorlás olyan rendszerének tekintjük, amely a férfiak munkáján alapul.

Ami a gazdasági aktivitást illeti, az egyes országokban főként aktív keresőkkel készítették interjút, legyenek ezek akár alkalmazottak, akár vállalkozók (ez utóbbiak főként a kínai és vietnámi nők köréből kerültek ki). Ezt azonban ellensúlyozza a nem aktív vagy munkanélküli nők perspektívája, még pedig három konkrét tekintetben:

- még az aktívan dolgozóknak is számos esetben voltak munkavállalással kapcsolatos problémái életük valamely más szakaszában;
- igen sok interjú készült háztartásbeliekkel, nyugdíjasokkal és alkalmi munkásokkal, amelyek lehetővé teszik az ő sorsukba való bepillantást is;
- egyetemistákkal is készítettünk interjút, akik még a munkakeresés előtt állnak és így a munkavállalás tekintetében a jövő nemzedéket láthatjuk bennük.

Interjúk partnereink jelenlegi foglalkoztatási státusukat illetően is széles spektrumot fednek le a legelemibb munkaköröktől a menedzserekig, és különösen sokan dolgoznak közülük a szolgáltató ágazatban. Ámbár nincs megbízható átfogó statisztika az összes kijelölt EU-tagország bevándorló nőiről, kijelenthetjük, hogy mintánk változatossága eléggé nagy ahhoz, hogy a legtöbb perspektívába bepillantást nyerhessünk, és hogy egyetlen fontos csoport se maradjon látókörünkön kívül. A különféle bevándorlócsoportok közötti különbségeket nem feltétlenül kell a mintával kapcsolatos problémának tekinteni: felfoghatjuk ezeket úgy is, mint a különböző származási háttér (a küldő társadalmi tér) jellegzetességeiről árulkodó tüneteket. Ugyanezt mondhatjuk el az egyes háztartások összetételéről, a családstruktúráról és a gyerekek számáról. Óriási a változatosság: vannak, akik egyedül élnek, mások kisebb vagy nagyobb családban. Mivel kvalitatív szociológiai munkáról van szó, számunkra csak az fontos,

hogy ne hagyjunk figyelmen kívül olyan társadalmi helyzeteket, amelyek újfajta perspektívát nyithatnak egy-egy életpálya tekintetében.

2. Migrációs terek

Fontos szem előtt tartanunk, hogy a különféle befogadó országok között jelentős különbségek mutatkoznak a tekintetben, hogy némelyikükben a bevándorlás hosszabb múltra tekint vissza, másokban azonban csak az államszocializmus összeomlása óta fordul elő jelentősebb mértékben. Ausztria és Németország az 1960-as évektől kezdve szándékoltan hozott létre egy olyan rendszert, amely főképp Törökországból és Jugoszláviából a vendégmunkások tömegeit vonzotta. *Ezeket bevándorló országoknak nevezzük.* A második országcsoporthoz két alcsoportra oszthatjuk. A jelen projektben két országról (Észtországról és Szlovéniáról) mondható el, hogy korábban, az államszocialista korszakban birodalmi vagy szövetségi rendszer tagja volt, ám ebben a helyzetében is jelentős mérvű bevándorlással kellett számolnia. *Ezeket poszt-federális országoknak nevezzük.* A másik alcsoportba azokat az országokat soroltuk, amelyek nem voltak tagjai szupranacionális szervezeteknek, s a bevándorlással csak az államszocializmus összeomlása után kellett szembesülniük. *Ezeket új bevándorló országoknak nevezzük.*

A bevándorló országok különlegesnek mondhatók abból a szempontból, hogy az 1960-as évek ipari fellendülése idején agrár területekről hívtak munkásokat főként abban a reményben, hogy pusztán „aláírnak” majd egy munkaszerződést, amelyet később majd meg lehet szüntetni. E folyamat eredményeképpen óriási bevándorlóközösségek jöttek létre, amelyek saját autonóm bevándorlási csatornákkal rendelkeznek, és a maguk módján reagálnak azokra az integrációs problémákra, amelyekkel szembekerülnek. A jelen projektben ez úgy jelenik meg, mint a nők családalapítás során történő bevándorlása (akár mint gyermekek, akár mint feleségek). E körülmények folytán mind Németország, mind pedig Ausztria sajátos esetnek számít, s a bevándorlás szempontjából is egyedi társadalmi teret alkot.

A poszt-federális államok, azaz – a két ország közötti óriási különbségtől eltekintve – Szlovénia és Észtország már korábban is bevándorlási célpontot jelentett, s ezzel együtt beépült a szövetségi, illetve birodalmi struktúrába. Ebben az időszakban a jobb életszínvonal vagy az adott állam működtetésével kapcsolatos (köztük katonai) munka reményében nagyobb tömegek költöztek a kutatás során vizsgált kisebb európai államokba. A federális struktúrák felbomlása nem csupán a jugoszláviai háború kirobbantásában játszott fontos szerepet, hanem abban a közös problémában is, hogy hogyan rendezzék azon személyek jogi státusát, akik a nemzetközi határok megvonása előtt hagyták el lakóhelyüket. Ezek a történeti sajátosságok komolyan befolyásolják a bevándorló nők migrációs útját, amennyiben sokan közülük még akkor illeszkedtek be a fogadó

társadalomba, amikor egy másfajta diskurzív és jogi keret volt érvényben. Ezekben az országokban a vándorlás döntően ugyanakkor ment végbe, mint az első országcsoporthoz, hiszen a bevándorló nők az 1970-es és '80-as években családdegyesítéssel vagy családalapítással kerültek a később függetlenné vált befogadó országba. Az ő perspektívájuk eltérő lehet azon migránsokétól, akik a kilencvenes években vagy annál később vándoroltak be. A bevándorlók ez utóbbi típusa abban az országcsoporthoz van túlsúlyban, amely csupán az államszocializmus összeomlása után vált befogadó országgá.

A társadalom, valamint a politikai és a gazdasági hatalom drámai átalakulásai nyomán egyes kelet-európai államok szintén bevándorló országokká váltak. A nyitottá válás időzítésétől eltekintve a kisebb új befogadó országok nem mutatnak világosan körülírható sémát ebben a tekintetben. A legtöbb esetben a bevándorlás mindmáig elkülönülő hullámokban ment és megy végbe, amelyek megközelítőleg ugyanazon szint körül ingadoznak. Fontos megjegyezni, hogy a 2000-es évek elején szinte minden új EU-tagállamban jogszabály-módosításra került sor, amely befolyásolta a nyilvántartott bevándorlók számát. Abban is egyeznek ezek az országok, hogy nagy számú bevándorlót vonzottak (bizonyos esetekben főként nőket) Oroszországból illetve Ukrajnából, amelyekhez képest szomszédos vagy közeli államnak tekinthetők. Fontos lehet azt is megjegyezni, hogy az országhatárok történelmi eltolódásának köszönhetően a migráns csoportok közül némelyik „hazatérő” migránsnak tekinthető. A mi szemszögünk-ből nézve a kulcsfontosságú tényező az, hogy ezek az országok nem régóta bevándorlási célterületek és ebben az értelemben ott a bevándorló nők történelmi léptékben úttörőnek számítanak. Ez különösen igaz abban a tekintetben, hogy a szóban forgó államok uniós belépésének köszönhetően meglehetősen szigorú EU-s határokat kellett átlépniük, és számos esetben meg kellett élniük saját országuk gazdaságának összeomlását is. Perspektívájuk valószínűleg eltér majd azon női migránsokétól, akik más országcsoporthoz vándoroltak be: olyanba, ahol az ilyen típusú lakóhelyváltásnak már történelmi hagyománya van az államszövetségi struktúra vagy a hatvanas években kialakult vendégmunkásrendszer következtében.

ÉLETTÖRTÉNETI SÉMÁK

1. Biográfiai szint

A projekt során meginterjúvolt bevándorlók különböző országokból származnak, s amint látható, egészen eltérő országcsoporthoz telepedtek le, ahová eltérő időszakokban vándoroltak be. Ettől függetlenül vannak közös vonásaik, és perspektívájuk is számos hasonlóságot mutat a migráció formáját és indokát illetően – ez egyben tanulmányunk egyik legfontosabb eredménye.

1.1. A migráció típusai

A női migránsok, jogi státusuktól függően a különböző fogadó társadalmakba különböző módon léptek be. Ha bevándorlásuk történetéről kérdezzük őket, igen eltérő státusokról adnak számot, ha egyáltalán van bátorságuk beszélni erről. Az előadott élettörténetekben sokszor semmiféle részletes tájékoztatással nem szolgálnak az országba való belépésükről. Egyszerűen nem tekintik ezt fontosnak, illetve vannak olyan események, amelyeket – úgy gondolják – nem szabad elmesélniük, mert törvénytelenek; továbbá az is előfordulhat, hogy az esemény egyszerűen nem illeszkedik abba a perspektívába, amelyet a megkérdezett elő szeretne adni. Ez komoly módszertani kérdés, de mivel célunk a jelenlegi perspektíva feltárása volt, nem tekintettük feladatunknak, hogy az előadott, megjelenített struktúrákon kívüli kérdésekkel foglalkozzunk.

A bevándorló nők nagy része valamilyen családi keretbe illeszkedve kerül be a fogadó társadalomba (házasság, családegyesítés vagy mint bevándorló család tagja). Ez eleve azt mutatja, hogy perspektívájuk egy olyan státusra épül, amelynek keretében általában valaki mástól függenek, vagy egy családi egység tagjai. Nagyon valószínű – és ezt az alábbi elemzésből is látni fogjuk –, hogy ez a család-alapú perspektíva igen nagy szerepet játszik minden bevándorló nőnél, a bevándorlási helytől függetlenül. Ez erősen intézményesült kulturális és társadalmi minta, amely számos különböző formában érvényesülhet, s úgy tűnik, hogy maga a migráció is ezt erősíti.

Az általunk vizsgált mintában szerepelnek menekültek is, akik egyéni vagy közösségi menedékjog (értsd menedékes státus) alapján léptek be a fogadó társadalomba, és ez egyben bizonyos országokra mint befogadó államokra is különösképp jellemzőnek tűnik (Németország, Finnország, Ausztria és Szlovénia). Ez egyfelől a nem önkéntes migráció esetei közé tartozik, másfelől fontos a menekült státusban azt is látnunk, hogy ez a migráció kezdeményezésének, kezelésének és legitimálásának egyik legfontosabb sémája és mint ilyen, fontosságban a családi mintázattal vetekszik.

A munkaerő vándorlása szintén intézményesült módja a fogadó államba való belépésnek, és egyben ez is egy általános és legitim státus a bevándorló nők körében, amint az a kvalitatív interjúkból is kiderül. Számos más státus is rejthet persze a felszín alatt munkavállalással kapcsolatos motivációt (mint pl. a névházasságok) de már maga ez a burkolt jelleg is elárul valamint a harmadik országból érkezett bevándorló nők társadalmi és kulturális helyzetéről. Ugyanez mondható el a visszavándorlókról – az általuk bejárt útról akkor beszélünk, amikor a migráció okait taglaljuk. Az elmúlt évtizedekben a projektünkben szereplő számos ország kínált föl kitüntetett státust azoknak, akik valamiféle „valós” kapcsolatot tudtak felmutatni a fogadó ország etnikai közösségével. A mi elemzésünk szempontjából ez akkor fontos, ha jogi értelemben is legitimé

teszi az országba való belépést és ezt az elemzett migrációs helyek némelyikének esetében alkalmazzuk is.

Diákként belépni egy országba szintén legitim alap, és ahogyan majd látni fogjuk, ez az élettörténeti perspektíva az egyik „legsikeresebb” a társadalmi státus és az integráció szemszögéből. A fennmaradó kategóriák azonban sokkal problémásabbak.

Az interjúk némelyikénél hiányzanak az adatok a bevándorló belépésével kapcsolatosan, más esetekben világosan illegális belépésről van szó. Ugyanakkor (pl. a Lengyelországban folytatott roppant leleményes terepmunkának köszönhetően, ahol a bevándorlók egyike maga folytatta le a kutatást), vannak olyan interjúink is, ahol a bevándorló nők nyíltan beszélnek az országba való törvénytelen belépésről, vagy akár a becsempészéssel járó szenvedésekről is. Fontos megjegyeznünk, hogy az illegalitás és az embercsempészet útján való belépés egyaránt összefügg a bevándorló nők alacsony társadalmi státusával. Példa:

A. elmondja, hogy „mindig is külföldre akartam utazni, tehát változtatni az életemen.” Egyetlen egyszer nyílt módja, hogy ezt az álmot valóra váltsa, amikor iskoláskori szerelme ajánlatot tett neki. Ő már korábban Lengyelországba utazott és biztatta az interjúalanyt, hogy csatlakozzon hozzá, és az új országban együtt folytassanak kereskedelmi tevékenységet.

A lány szülei ellenezték, hogy az embercsempészekkel Lengyelországba utazzon. Azt mondták, „túl fiatal még” és hogy „lány” (nem világos, hogy attól féltek-e, útközben megerősokolják vagy elhurcolják szexuális szolgáltatások céljából). A szülei azzal is érveltek, hogy Lengyelországban nincsenek rokonai vagy ismerősei, akik segíthetnének, „ha bármi történne” (mintha nem bíztak volna teljesen a völegény szándékaiban). Tudva azt, hogy a vietnámi személyes hálózatok egész nagycsaládokra és rokoni hálózatokra kiterjednek (akár több ezer főt érintve), ha a család Lengyelországban híjával volt bármiféle „kapcsolattartó személynek”, akkor ez azt jelzi, hogy a vietnámi társadalom alacsony rétegéből származnak. Talán attól is tartottak, mi vár a lányukra, ha magára marad egy távoli országban egy rangját meghaladó házasságban (a férj lengyelországi hálózatából ítélve sokkal jobb módú lehetett, mint a lány).

A Lengyelországba való becsempészés traumatikus volt: rettenetes hideg, hosszú, fáradtságos menetelés a fagyos éjszakában, hómezőkön át, számos nap, amit étlen, egyéb idegekkel összezárva töltött (időnként kaptak enni), s amelyhez még hozzáadódott az elhagyatottság érzése.³

Turistaként belépni is majdnem egyenértékű lehet az illegális bevándorlással, hiszen a legtöbb esetben a harmadik ország polgára illegálisan dolgozik vagy tartózkodik tovább az országban. Ez a mintázat kétségtelenül elterjedt az

³ A tanulmányban közölt interjú- és elemzésrészletek az egyelőre még egészében nem publikus nemzeti riportokból származnak. Az interjúk gépiratai és az elemzések az egyes nemzeti kutatócsoportok vezetőin keresztül – megfelelő feltételek teljesülése mellett – hozzáférhetők.

államszocializmus összeomlása óta. Az ilyen „álturisták” élettörténeti perspektívájában éppúgy van példa sikeres beilleszkedésre, mint szaktudásuknál alacsonyabb szintű alkalmazásukra, tehát azt nem mondhatjuk, hogy ez a fajta belépés előre meghatározná, hogyan jeleníti meg saját magát a bevándorló.

Szembevetendő, hogy alig-alig fordul elő, hogy üzleti okból lépne be valaki egy országba – még az a néhány eset is, amit találtunk, bizonyos migrációs helyekre korlátozódik.

Mindent egybevetve azt látjuk, hogy a migráns nők önéletrajzi önmegjelenítése néhány igen fontos jellegzetességet mutat. Úgy tűnik, a bevándorlás típusát illetően minden migrációs helyen a családi migráció a legerősebb és leginkább intézményesült perspektíva, amely kétségkívül felveti azt, hogy ezek a migránsok függő helyzetben vannak, vagy legalábbis akként jelenítik meg magukat. Ezt tekinthetjük a migráció nemileg sajátos reprezentációjának. Így a családorientált migráns életút-perspektívája a jelek szerint erősebb, mint a különféle migrációs helyeken jelentkező sajátos vándorlási tényezők. Ez az a típus, amely a legsikeresebben használható és a leginkább alkalmas arra, hogy különféle migrációs helyeket vagy eltérő etnikai háttereket összekössön. Ezzel csak a munkavállalási migrációt állíthatjuk párhuzamba. Így a családi és a munkavállalási kontextus tűnik dominánsnak a női migránsok élettörténeti perspektívájában.

A migrációs helyre és a csoportra jellemző sajátosságok szintén érdekes listát alkotnak. A Boszniából vagy Koszovóból érkező migránsok gyakran említik, hogy kényszerítették őket hazájuk elhagyására, illetve úgy jelenítik meg magukat, mint akiket kényszerítettek arra, hogy az elemzett migrációs helyre vándoroljanak. Ezt természetesen összekapcsolhatjuk történelmi sorsukkal, ugyanakkor azonban azt is gyaníthatjuk, hogy a helyi (erősen rurális) küldő kultúra és társadalom nem túl megengedő a kivándorlással kapcsolatban, és a kivándorlónak „erős” motivációt kell felmutatnia, hogy megmagyarázhassa, miért hagyta el a szülőföldjét.

Másfelől azt is észrevehetjük, hogy csak bizonyos országok teszik lehetővé vagy bátorítják az ilyen élettörténetek kialakulását. Ilyen pl. Németország mint befogadó ország, amiből azt is láthatjuk, hogy Németországnak megvan a reputációja ahhoz, hogy olyan országnak tekintsék, ahová érdemes menekülni (amennyiben „szabad” ország, szemben a „nem szabad” küldő országgal), és amely lehetővé teszi az ilyen típusú migrációt. Ezt világosan mutatja, hogy az Oroszországból érkező migránsok ki is használják Németországban ezt a fajta narratív lehetőséget, míg más országokban nem alkalmaznak ilyen típusú életrajzi elemeket.

A turizmushoz kötött, az illegális és még a szigorú értelemben vett üzleti bevándorlási életrajzi minták is sajátosan kapcsolódnak bizonyos fajta csoportokhoz, akik az új bevándorló országok társas terében mozognak. A visszavándorlást is tekinthetjük ilyen sajátos mintának, bár ezt valójában Németország

mint befogadó ország esetében is alkalmazhatnánk. Diákok életrajzai szintén azt mutatják, hogy – érdekes módon – főként az új bevándorló országokban fordul ez elő, és nem jelentkezik sem a Törökországból, sem Boszniából Németországba, illetve Ausztriába érkező bevándorlóknál. Ez bizonyosan nem abból ered, hogy ezen országok között ne lennének ilyen kapcsolatok, csupán arról árulkodik, hogy a bevándorló nők nem éltek ezzel a biográfiai típusal, amikor migrációjukról kérdezték őket.

1.2. A migráció folyamata

1.2.1. Önkéntes migráció

A kvalitatív interjúk egyik fontos eredménye annak kimutatása, hogy a legtöbb bevándorló nő a jelen perspektívából nézve *önkéntesnek* látja vándorlását, s úgy éli meg, hogy a saját választása volt átköltözni egy másik országba. Az önkéntesnek vallott migráción belül még így is különféle típusokat különíthetünk el, amint ezt majd az egyéni esettanulmányok alapján láthatjuk.

1. típus: A családkialakításba épülő önkéntes döntés

A migráció típusait ismerve nem meglepő, hogy a családi hálózatok magától értetődő hivatkozási pontot jelentenek bármilyen térben és bármely női migráns csoportban, amikor önkéntes döntésekről beszélnek. Ezekben az esetekben a bevándorló nő migrációval kapcsolatos döntései mindig összekapcsolódnak valamilyen formában a családi életével. Az egyik ilyen eset az, amikor az egyik ukrainai nő a családjáért érzett felelősség alapján úgy dönt, hogy áttelepül, majd családja is követi őt Magyarországra. Példa:

D. 1973-ban született a kárpátaljai N-ben. Apja mérnök, egy N-beli autószervez vezetője. Anyja kárpátaljai magyar. Szülei korán elváltak.

1985-ben anyjával együtt magyarországi rokonokat látogatott meg. 1989-ben nagyanyja és anyja Magyarországra költözött, és mint magyar nemzetiségű legálisan tartózkodhatott az országban. D.-re ugyanez vonatkozott, de hazament Ukrajnába, befejezte a középiskolát és egy ukrainai orvostudományi egyetemen kezdett gyógyszerészetet tanulni. A nyári szünetben Magyarországra jött és T-ben, egy szállodában dolgozott mint takarítónő. A tanulmányai ideje alatt, 1993-ban feleségül ment egy német nemzetiségű férfihoz. Első gyermekük (leány) 1994-ben, N-ben született. Az édesanyja sokat segít neki. (Ő időközben magyar állampolgárságot kapott.) 1995-96-ban D. egyetemistaként az egyetem gyógyszerésztárában dolgozik.

1996-ban elhagyja családját, és Magyarországra költözik. Azonnal beiratkozik magyar nyelvtanfolyamra – azt állítja, hogy a tandíj 3000 dollár volt. Ugyanakkor takarítónőként, később masszózként dolgozik. Gyógyszerészi állást keres. Nagyon alacsony bérért gyógyszerésztárban kezd dolgozni. Három hónap után elbocsátják. Férje megszakítja doktori tanulmányait M-ben, mert Ukrajnában nem talál munkát.

Két hónappal később D.-t követi férje és leánya. D. anyjával együtt élnek a VIII. kerületben. A férj is elkezdi magyarul tanulni, a lányuk óvodába jár. D. újra munkát kap egy másik gyógyszertárban, de karácsony előtt megint elbocsátják. Időközben az egyetemen elkezd honosíttatni a diplomáját. Beiratkozik egy magyar egyetemre. A férje egy időre ugyanezt teszi.

D. belép egy nemzetiségi civilszervezetbe. Egy ügynökség segítségével újra álláshoz jut és jóindulatú főnöknője támogatja (a főnöknő férje kárpátaljai). 1998 áprilisától mostanáig ugyanazon a munkahelyen dolgozik. Folytatja a szakmai képzést. 2000-ben magyar állampolgárságot kap.

A férje autót vásárol, kirándulásokat tesznek Magyarország területén. Új lakást vásárolnak és egy irodát D. anyjának. Hétvégi házuk van a hegyekben. A férj is megkapja a magyar állampolgárságot. 2003-ban C-ben fiuk születi. Szakmai szervezetnek és egy szabadidős csoportnak is tagja lesz. Vallásos (görög katolikus).

Más esetekben határokon átnyúló házasságokat látunk (nemzetközi családi ügyek), de folyamatnak erről a típusáról akkor lesz szó, amikor a migráció indokait vitatjuk meg.

2. típus: Az önkéntes, gazdasági célú bevándorlás

A nemzetközi szakirodalom leggyakrabban ezzel a típussal foglalkozik, de úgy tűnik, hogy a bevándorló nők esetében nem ez a leggyakrabban előforduló eset, s csak bizonyos helyszíneken kerül sor rá. Az önkéntes döntés ezekben az esetekben főként a helyi gazdaság összeomlásából fakad, és így ez a típus elsősorban a küldő közösségtől és nem a bevándorló országok különböző jellemzőitől függ. Az Ukrajnából érkező bevándorló nők esetében a legjellemzőbb ez, az 1990-es évek közepének mély gazdasági válsága miatt. A D. döntéséről beszámoló fenti interjúrészlet erről a háttérről is tanúskodik. Az államszocializmus kései éveiben Bosznia-Hercegovina is gazdasági problémáktól szenvedett, vagy legalábbis mezőgazdasági válságtól, amely sokakat arra indított, hogy a jugoszláv szövetségi állam keretein belül Szlovéniába költözzenek. Különösen izgalmas az interjúk alapján végigkísérni, hogy a kínai gazdaság milyen drámai változásokon ment keresztül, amelyek során a helyi gazdaság egy része az 1990-es évek elején szintén válságos helyzetbe került. Még a Kínából érkező bevándorlók életrajzaiban is szerepel a munkanélküliség és a gazdasági rendszer átalakulása mint kivándorlási indok. Jól mutatja ezt az átalakulást az egy Magyarországon élő kínai bevándorlótól származó következő biográfia is:

B. Anyja han, egyetemi oktató, apja szintén han, egyetemi tanár volt, már nem él. Nővére kivándorolt Kanadába, de visszament. Házasság, otthon két gyereke születik. A férj szintén han, felső fokú szakképesítéssel rendelkezik, káder.

B az N. Kutatóintézetben dolgozik. Már előléphetne főmérnöknek (megírta a diszsertációját, csak idegen nyelvből nem vizsgázott le). Az intézet költségvetését megkurtítják. Időnként munka nélkül marad. Öccse Magyarországon él. A sógornője is át akar jönni. Három hónapos rokonlátogatási szabadságot kér.

Cégvezetői vízumot kap 1996-ban. Sógornőjével jön, de öccse boltja túl kicsi kettőjüknek. Férjét és gyerekeit hátrahagyja. A Négy Tigris Piacon árul fél évig. Többször éri komoly veszteség. Megerősödik vallásos érzülete. Albérletben lakik, küszködik anyagilag, és haza akar menni.

Bizományosi szerződéseket köt, a lakást teszi zálogba. Nem kap „sárga papírt” a magyar hatóságoktól. Megismerkedik egy vállalkozótárral, és ő hozzásegíti az első nagyobb nyereségéhez.

Évente hazamegy. Egy évet egy vidéki boltossal dolgozik, az öccsének adja a pénzt, aki feleségével hazamegy. Papírjai rendeződnek. Buddhista gyülekezetbe jár. Idővel megérkezik a lánya, aki gimnáziumba megy. Nagyobbik lánya már házas. Boltot nyit korábbi főnökével. A lányát felveszik egy nemzetközi üzleti programra. Haza akar menni, amint végez a lánya. Kínai állampolgár, nem kérelmezi a magyar állampolgárságot. Lányával él saját tulajdonú lakásban.

3. típus: *Etnikus üzleti élet*

Közkeletű az az elképzelés, hogy bizonyos etnikai csoportok bevándorlói (pl. a koreaiak) saját etnokulturális jellegzetességeik miatt bevándorlói gazdasági vállalkozásokban tevékenykednek (Rath – Kloostermann 2000). A bevándorló nők között csupán marginális szerepet játszik az a fajta biográfiai minta, amelyben a megkérdezett saját, önkéntes döntése alapján bevándorlói vállalkozói tevékenységbe kezd. Ilyesmi jobbára csak az új bevándorló országokban fordul elő, főként Kínából és Vietnámból érkező személyeknél. Ez látható abból is, hogy viszonylag kicsi azoknak a bevándorlóknak a száma, akik üzleti vízummal vagy turistaként (illegális bevándorlási és munkavállalási szándékkal) vagy akár munkavállalóként lépnek be a fogadó államba. Ennek ellenére még az ilyen nőket is ritkán látjuk határon átívelő vállalkozások résztvevőiként, hiszen elbeszélőink rendre arról számoltak be, hogy az országba való belépésüket bevándorló üzleti *niche*-ben működő hálózat szervezte meg, ők maguk pedig „szorgalmas” alkalmazottak vagy kereskedők, akik hatalmas nehézségeket álltak ki. A bevándorlók közül sokak elbeszélésében szerepel, hogy a kiállt nehézségek hatására mélyen vallásosak lettek. Erre a biográfiai perspektívára érdemes egy lengyelországi vietnámi bevándorló esetét példaként állítani.

V. úgy döntött, hogy inkább becsempészteti magát Lengyelországba, mintsem hogy otthon maradjon, ahol csak „gazdasági terhet” jelent a családjának. Az álma az volt, hogy egyetemi diplomát szerezzen, ez azonban végképp füstbe ment, miután másodszor sem sikerült a felvételi az áhított szakra, és csak egy „egyáltalán nem áhított szakra nyert felvételt”. Ezt követően döntött úgy, hogy csatlakozik már Lengyelországban élő nagybátyjához. Lépését a család is támogatta, mert aggasztotta őket, hogy milyen költséggel jár majd egy gazdaságilag inaktív családtag eltartása. A sikertelen felvételi vizsgák súlyos csalódást okoztak a szülőknek, akik azt a reményt dédelgették, hogy lányuk majd sikeres tudományos pályát fut be, és ezért sok pénzt fektettek oktatásába és különóráiba.

Több mint három hónapig tartott, hogy V. eljusson Lengyelországba. Más vietnámiakkal egy csoportban (művészeti csoportnak álcázva) csempészték őket, de a transzport Ukrajnában „elakadt”. A nagybácsi Ukrajnába repült, hogy kimenekítse V.-t a

bajból. Sikerült is felvennie a kapcsolatot az embercsempészekkel és bejuttatta V.-t Lengyelországba. Elbeszélünk korábban néhány hétig egy ukrán özvegyasszonytól bérelt szobában lakott – most végre hamis vízummal, repülőgépen sikerült megérkeznie Lengyelországba.

A nagybácsi, aki a Lengyelországba való beutazást szervezte (és valószínűleg fizette), a szállásáról is gondoskodott: unokahúga mindaddig nála lakott, amíg férjhez nem ment (ámbar a zsémbes nagybácsi nem volt könnyű természetű lakótárs). A bácsi munkát is adott neki a saját üzleti vállalkozásában, majd piaci standot vásárolt neki a „Stadionban”, ahol a válaszdó saját vállalkozásba kezdhetett (cipőket árult).

Története azonban egy váratlan fordulathoz ért ekkor. Egy napon a standjánál határőrtisztek hajtottak végre ellenőrzést. V. először elfutott, de mivel sajnálta otthagyni a kasszában található nagy mennyiségű készpénzt, visszatért, abban a reményben, hogy sikerül megvesztegetni a tiszteket, és a pénznek legalább egy részét kimenteni. A tiszteket azonban nem csak hogy nem lehetett megvesztegetni: még le is tartóztatták az asszonyt, mivel egy köteg hamis számlát (vámtörvénysértés) találtak nála. Néhány hónapot töltött börtönben, mivel – az ő szavaival élve – „az egész hálózatot le akarták fülelni: azokat a nagy halakat szerették volna elérni, akik a hamis papírok elosztását irányítják”. V. nem volt egészen tisztában azzal, hogy a „hamis számlák” használata (amelyeket százas kötegekben vásárolt egy házaló – vagy inkább „standoló” – kereskedőtől) törvényellenes: „a vásárlók valamilyen dokumentumot kértek, hát ilyet adtam nekik”.

A börtönbüntetés mélyen traumatikus és megalázó szakasz volt az életében. Lengyel köztörvényes bűnözőkkel ült együtt (akiket súlyos vétségeikért, köztük gyilkosságért tartottak fogva). Mint vietnámi, aki egy szót sem tud lengyelül, a börtönhierarchia legálján állt, s a kezdeti szakaszban megtámadták és bántalmazták. Szenvedett, amiért nő volt, amiért bevándorló volt és a rokonai, vőlegénye támogatását is nélkülözni volt kénytelen, mert a börtönben nem tarthatták vele a kapcsolatot. Ráadásul a legalapvetőbb jogi tájékoztatást sem kapta meg: nem tudta, hogy a családjától kaphatna pénzt és a legszükségesebb személyes holmikhoz is hozzájuthatna, és azt sem, hogy javíthatna a helyzetén, ha ajándékokkal kedveskedne cellatársainak stb. Végül, de nem utolsó sorban „az utcáról vitték el”, így egyetlen váltás fehérneműje volt, míg nem – több mint egy hónap elteltével – egyik cellatársától kapott egy „régit, használt bugyit”.

Végül a vőlegénye fogadott egy lengyel ügyvédet, akinek a közbenjárására a nőt szabadon bocsátották. Néhány hónapon belül összeházasodtak, az asszony teherbe esett és gyermeket szült. A „tradicionális vietnámi értelemben” ugyan összeházasodtak, de „papíron nem”, ami azt jelenti, hogy be nem jegyzett, közös megegyezésen alapuló élettársi kapcsolatban állnak. V. névházasságot kötött egy lengyel férfival, és hivatalosan a gyermekének is ez a férfi az apja.

Egy 2003-as amnesztia során rendezte státusát. Tudatában van annak, hogy megszegte az amnesztia szabályait (hamis dátumot adott meg Lengyelországba érkezése napjaként és hamis tanúkat állított elő, akik a dátumot igazolták), valamint „becsapta a lengyel kormányt”. Jelenleg a standján dolgozik (a férje egy vietnámi nagyvállalkozónak dolgozik) és a nagybátyjával szemben fennálló jelképes tartozását azzal igyekszik törleszteni, hogy segíti a többi testvérét Lengyelországba jutni.

4. típus: Tanulni szándékozó fiatal felnőttek

A bevándorló nők közül sokan olyan fiatal felnőttekként jelenítik meg magukat biográfiájukban, akik a tanulmányaikat szeretnék folytatni vagy maga-

sabb színvonalra emelni, és ezért döntöttek a kivándorlás mellett. Ez kétség kívül az önkéntes migráció egy másik fajtája. Láthatóan a migrációs folyamat egy univerzális mintájával állunk itt szemben, amely minden migrációs csoportban előfordul, még a Törökországból érkező bevándorlók esetében is, akikre egyébként összességükben ez a fajta migráció nem jellemző.

1.2.2. Nem önkéntes migráció

A nem önkéntes migráció különféle fajtáit az önkéntes típusok fényében érdemes vizsgálni, és azt is le kell szögezni, hogy a két kategória közötti határvonal számos egyedi esetben messze nem egyértelmű. Itt azokat az eseteket osztályozzuk, amelyeknél a bevándorló nő határozott kísérletet tesz életének olyan formában való elbeszélésére, mint amelyet nem ő vezérel aktívan, vagy amelynek keretében a vándorlást rákényszerítették.

1. típus: A menekült

A nem önkéntes migráció legegységesebb esete a menekülté, amely szélesebb körben fordul elő, mint azt a belépési státusok és a „szükséges” politikai háttér alapján gondolhatnánk. Ez azt mutatja, hogy ennek a mintának tágabb érvénye van. Vannak menekültek, akik ezt a narratívát azért tették magukévá, mert egy háborgatott közösség tagjai voltak – a jelen kutatásban főként azok, akik olyan labilis vagy háborús zónából érkeztek, mint az egykori Jugoszlávia. Itt olyan nők interjúira gondolunk, akik, látva az etnikumok közötti feszültség fokozódását akár még a háború előtti időszakban menekültek el. Olyan nőkkel is készültünk interjúk, akik a háború idején hagyták maguk mögött Jugoszláviát, és közösségi alapon kértek átmeneti oltalmat. Rendelkezünk továbbá néhány olyan interjúval is, amelyekben a menekült státus egyéb körülményei jelennek meg. Ez főként az Oroszországból és Ukrajnából érkező menekültekre jellemző, akik közül az előbbiek inkább Németországba, az utóbbiak inkább Magyarországra vándoroltak. Ezekben az esetekben elbeszélőink arról számolnak be, hogy zaklatták őket zsidó származásuk vagy politikai ellenzéki magatartásuk miatt, illetve amiatt, hogy állami és katonai „titokról” volt tudomásuk.

Vannak továbbá olyan menekült-történetek, amelyek szereplői aktívan keresik a lehetőséget arra, hogy politikai okokból elhagyják az országot. Például:

S. 1940-ben született Oroszországban. Családját rangosnak és viszonylag jómódúnak írja le. Édesanyja „Kurfürstin” volt (hosszvetőleg hercegi rangot jelent). 1960-ban, tizenkilenc éves korában hozzámént egy huszonegy éves fiatalemberhez, aki egy híres, R-beli családból származott. A férfi nagyapja egy katonai akadémia igazgatója volt, és a Nagy Októberi Forradalom után halálra ítélték és kivégezték mint közelleneséget. S. elmondja, hogy imponált neki férje „érdeklődése”, és „allűrjei” és ezért döntött úgy, hogy művészettörténetet tanul.

A férj harminc évesen már elismert fizikus volt és szigorúan titkos projekteken dolgozott. A KGB hosszú időn át több kísérletet is tett, hogy beszervezzék őt bizonyos kémkedési akciókba. Miután a férfi ezt megtagadta, tudomására hozták, hogy fel kell hagynia tudományos pályájával. Egyetemi oktatóként kezdett dolgozni. 1971-ben megszületett első gyermekük, egy fiú, őt 1974-ben követte egy leánygyermek. A válszadó ebben az időben háztartásbeli volt.

A KGB akkor sem szűnt meg a férj iránt kutakodni, amikor az már egyetemi oktató volt. Tíz év egyetemi munka után elbocsátották az egyetemről és három évig szobapincésként dolgozott. Ez után úgy döntött, hogy hivatásos szintre emeli korábbi hobbiját: régi festmények restaurálását. Ekkortól tíz éven át múzeumi restaurátorként dolgozott. Ekkoriban S. és férje művészeti vállalkozást szerveztek szentpétervári házukban, festeni tanították a résztvevőket. Egy idő után a KGB betiltotta a csoportot, tagjait pedig kihallgatták arról, kikkel állnak kapcsolatban.

S. elmondja, hogy ugyanebben az időszakban sokat aggódott amiatt, hogy a fiát besorozzák az afganisztáni háborúban bevetett haderőbe. Ezért úgy döntöttek, hogy eljönnek Oroszországból. Súlyos gondot okozott nekik, hogy a család nem tudott együtt távozni, és így (1989-ben) csak a férj és fia utazott Németországba (egy menedékkérőknek fenntartott otthonba). Miután férje és fia elhagyta Oroszországot, S. és lánya egy R-beli lakásba költözött. A KGB továbbra is kémkedett utánuk, ezért „átutazó vizumért” folyamodtak Ausztrián át Németországba. Négy hónappal a férj és a fiú távozása után megérkeztek Németországba.

1990-ben már együtt élt a család egy menedékkérőknek fenntartott otthonban. Először Kanadába kértek menedékjogot. Mivel a férj beteg volt, nem tudtak pontosan megjelenni a hivatalos interjúkn. Ezért úgy döntöttek, Németországban kérnek menedékjogot. 1992-ben a kérelmüket el is fogadták. Ezt követően elbeszélőnk hét éven át egy német iskolában tanított.

Miután a család tagjai elvégezték a német nyelvtanfolyamot, a férj egyéni vállalkozást akart bejegyeztetni mint restaurátor. S. elmondása szerint függetleníteni akarták magukat a központi kormányzattól kapott segélyektől. A férjnek azonban nem volt szakképesítése és a nyelvtudása nem volt eléggé magas szintű ahhoz, hogy a megfelelő németországi vizsgát letehesse. A család később olyan házba költözött, ahol műhelyt tudtak kialakítani, a férj ott régi bútorok restaurálásával foglalkozott. Tíz évvel később a gyerekek megkezdték saját független életüket. Fiúknak ma már saját családja van.

2. típus Menekülés a családi zaklatás elől

Mintánkba kerültek olyan nők is, akik a család részéről őket ért zaklatás elől menekülnek, és a kivándorlást ezen élethelyzet megoldásának tekintik ma is. Így egy Magyarországon élő kínai nő bevándorlását úgy meséli el, mint menekülését családjának zaklatása elől. Egy másik, ukrán nő szintén egyértelműen „biztonságos” országba akart menekülni, miután alkoholista férje bántalmazta, de rossz sorsa úgy hozta, hogy Csehországban ugyanebbe a helyzetbe került. Ezeket a biográfákat később más kategóriák kapcsán idézzük majd, most egy harmadikat mutatunk be, amelyben szintén világosan kitűnik a családi zaklatás eleme.

M. egy N-béli elit családba született. Apja – születése szerint lengyel – nagy valószínűséggel pártkader volt, de M. erről nem akar beszélni. Gyermekkoráról azt meséli, kivételezett helyzetben és anyagi jólétben nőtt föl. Lánytestvérével ma már nemigen tartja a kapcsolatot.

Óvónőnek tanult, ebben a szakmában dolgozott, majd férjhez ment. 1979-ban lánya született, de később elvált a férjétől. Azt mondja, a férje egyszerűen ki akarta használni családjá jó társadalmi és anyagi helyzetét. 1988-ban megismerkedett egy elvált finn férfival, akinek két tizenéves fia volt és N-ben dolgozott. Egymásba szerettek és két évvel később összeházasodtak, így települt át M. egy finnországi kisvárosba. A kezdeti korszak mind anyagilag, mind érzelmileg nehéz életszakasz volt a számára, hiszen nem tudott finnül, egyszeriben egy háromgyerekes családban lett családanya, korábbi társadalmi státusa pedig összeomlott. Egy évig volt munkanélküli, ezt követően azonban folytonosan alkalmazásban állt óvónőként egy K-beli orosz óvodában. A Finnországba érkezését követő év azért is próbára tette, mert először az édesanyja halt meg, majd az apja esett brutális gyilkosság áldozatául. Ez a téma máig is annyira érzékenyen érinti, hogy nem akar róla részletesebben beszélni.

3. típus Migráns gyerekek

Sok esetben a gyerekek, közöttük a serdülőkorú lányok a szüleikkel együtt vándorolnak be. Ilyen migrációs folyamatra sok adat van az Ausztriában és Németországban élő török nők körében, akik általában az apjukat követik a fogadó országba, miután az ott már letelepedett. Ugyancsak előfordul ez az életrajzi minta a Kínából vagy Ukrajnából érkező bevándorlók esetében, akik olyan új bevándorló országokba települnek le, mint Magyarország. Ezek a gyerekek élettörténetük megalkotása során arról a közös nehézségekről számolnak be, hogy el kell szakadniuk nagyszüleiktől és közeli barátaiktól, rokonaiktól. Az egyik történetben majdhogynem gyerekrablásról van szó, ahol a kisgyermeket akarata ellenére és számos hazugság árán viszik Németországba. Példa:

A leánygyermek T.-t két hónapos korában törökországi nagyszüleihez adták, s itt abban a hitben nevelkedett, hogy ők a valódi szülei. Ez volt az első alkalom, hogy félrevezették, s ez máris fordulópontot jelez az élettörténetében. Hat éves volt, amikor a szülei Németországba vitték. Ezt a fordulatot megelőzte egy újabb durva és elemi tapasztalat, mint második megbicsaklás az élettörténetben. Nem közölték vele előre, hogy el kell szakadnia a nagyszülőktől, hanem odacsalták a repülőtérre és váratlanul, repülőgéppel Németországba vitték. Csak Németországba érve tudta meg, hogy most kerül össze a valódi szüleivel. Németországba érkezésével megszakadtak korábbi kötelékei a nagyszüleivel. Az élettörténet hátralevő részében ismétlődően olyan nehéz helyzeteket kell kezelnie, ahol hozzá közel álló személyek félrevezetik. Az anyja döntését helytelennek ítéli, és egész migrációs történetéhez kritikusan viszonyul.

A fenti perspektíva minden jel szerint a fogadó társadalmi tér és a küldő ország egyik jellegzetességéből (intézményi, történelmi és gazdasági okok folytán) fakad, amelyet később részletesen is bemutatunk. Ugyanakkor ez a fajta tapasztalat túlmegy a migránsok vagy a fogadó ország egy-egy konkrét csoportján. Ugyanez áll arra a vietnámi lányra, aki épp Lengyelországban élő apját

látogatta meg, amikor az anyja úgy döntött, hogy nem térnek haza, valamint egy ukrán lányra, akinek szülei lakást örököltek Magyarországon, továbbá egy román lányra, aki szülei válása után az anyjához költözött Csehországba. A jelek szerint vannak különleges esetek is, amikor a kivándorlás a szülők kényszerű mozgásának következménye a birodalmi Szovjetunió területén belül. Példa:

G. vidéken, Z közelében töltötte gyerekkorát, amelyet mint boldog időszakot idéz föl. A család nyelve az inkeri nyelv volt, s a faluban tanult meg oroszul. Mindkét szülő inkeri (izsór) finn volt, akiket a világháború idején a Szovjetunió eldugott, távoli területére deportáltak. 1953-ban térhettek csak haza. Szülei a termelőszövetkezetben dolgoztak. A szülők 1956-ban házasodtak össze. G. is itt született és a környéken járt iskolába. Emlékszik rá, hogy saját házuk volt és nem tudja pontosan, miért döntöttek úgy a szülei, hogy 1962-ben Észtországba költöznek. 1964-ben orosz nyelvű iskolába került, mert a szülei úgy gondolták, így könnyebb lesz neki.

Az anyja egyik férfi unokatestvére, aki Észtországban lakott, bár ő is M körzetben született, rábeszélte az anyát, hogy költözzenek ide, mondván, hogy az asszonynak nagyon nehéz sors jut a földeken, és a saját tanyáján is dolgoznia kell. Segített nekik letelepedni V-ben. G. ekkor öt éves volt. Ezt megelőzően a szovjet hatóságok deportálták őket a saját házukból. G. férjhez ment egy orosz férfihez, két gyermeket szült (1980-ban és '84-ben).

Az iskola befejezését követően úttörővezető lett, munka mellett végezte tanulmányait. Ezt követően a Z-i Pedagógiai Intézetben történelmet tanult. Az iskolájában úttörővezetőként dolgozott, aztán fiatalok érdekvédelmi szervezetének vezetőjeként az úttörőszervezetnél, majd módszertani szakértőként, később felügyelő lett az Oktatásügyi Minisztériumnál. Az utóbbi tizenhárom évben iskolaigazgatóként funkcionált. Az interjút észt nyelven adta. Mind ő, mind családja észt állampolgárságú, észtül és oroszul egyaránt kommunikálnak, bár az orosz nyelviskolában tanulták.

4. típus – Házasúthoz való csatlakozás saját akarat ellenére

Találkozhatunk olyan nővel is, akik a saját akaratuk ellenére követik férjüket és így válnak bevándorlóvá. Ez a nemhez kötött tapasztalat érint sok Ausztriában és Németországban élő török nőt, de a küldő területtől függetlenül is sok esetben előfordul, hogy – valószínűleg hosszas tételődés után – az élettörténeti elbeszélő elhagyja saját lakhelyét. Példaként álljon itt egy magyarországi bevándorló életrajza:

L. a Hruscsov-korszakban született, közepes státusú orosz családban, szülei könyvelők voltak. A helyi, városi egyetemen gépészetet tanult. Egyetem után kötelező munkát vállalt P-ben, az egyik szovjet üdülővárosban, amelyben jelentős volt a külföldi turizmus és sok külföldivel került kapcsolatba. Tizenkét évet töltött itt. Automatikusán megkapta az ukrán állampolgárságot. Volt egy barátnője, aki később Dániába került. P. messze volt Csernobiltól a katasztrófa idején.

Élettörténetének első fordulópontja az volt, amikor feleségül ment egy magyar férfihoz, de három év telt el úgy, hogy nem ment a férje után Magyarországra. A házasság a gazdasági összeomlást követő legnehezebb évre esett, s ezt úgy tekintette, hogy

lehetőséget kínál ahhoz, hogy kimeneküljön az összeomlásból, de végül várakozó állápontra helyezkedett.

Az 1998-as válság idején döntött úgy, hogy jobb ha elmegy. Ekkortól kezdve már nem mozog az országok között, hanem fokozatosan megtelepszik Magyarországon. Itt-tartózkodása kezdetén szakképzetlen munkákat vállal. Nem kezd magyarul tanulni.

A következő fordulópont 2000-ben következik be, amikor rendezzi jogi státusát, magyart kezd tanulni és beiratkozik egy könyvelői tanfolyamra. Dolgozni kezd, először illegális, majd legális formában.

Az egész biográfia egyfajta fokozatos, lépésről lépésre történő eltávolodás az eredeti otthonától, amelyet az a várakozás hat át, hogy L. egyre „civilizáltabb” helyre kerüljön. Először P-be költözik, ahol letelepszik és sokáig ott is marad. Harmincas éveivel végén valószínűleg csak azért adja föl ezt, mert valódi családi életre vágyik. A következő lépés – Magyarországra – hosszú és bonyodalmas folyamatot jelentett L. számára. Először hozzáment egy magyar férfihoz, majd nem követte őt. Nagy valószínűséggel, a „várjunk és lássuk meg, mi lesz” stratégiáját követte. Még amikor Magyarországon volt, akkor is sokáig várakozó állápontra helyezkedett, és bizonytalan volt a további sorsa. Ez összefüggött azzal is, hogy nem tudta az eredeti szakmáját folytatni, és valószínűleg tartott a végzettségén aluli munkavégzéstől. Ez a fajta habozás tűnik az élettörténeti elbeszélés egyik fő szervező erejének. Végül soron a szülei eredeti státusát sikerült megőriznie. Gyermekeket nem szült, s valószínűleg ez is a szakmai kérdések felé tolta el a figyelmének súlypontját.

A migrációval kapcsolatos döntések sokszor valamely helyi intézményi hálózat (pl. a tudományos élet) összeomlásával vannak összefüggésben. Előfordul, hogy hazájukból már máshová települt férfiak eredeti országukból nőszülnek, majd új feleségüket magukkal viszik a bevándorlási helyükre. Vannak határokon és nemzeteken átívelő házasságok. Nyugat-Ukrajnában egy nő, akinek kilenc testvére volt, megismerkedett egy lengyel agglegénnyel, aki úgy döntött, hogy feleségül veszi. A férfi szervezte meg a házasságot, a család és a nő nem látott kiutat a helyzetből és végül egy lengyel tanyán kötött ki.

C. a családban az idősebb gyerekek egyike volt. Egy nyugat-ukrajnai kisvárosban laktak, amely jelentős modernizáción ment keresztül, s ez többek között a lakásellátás színvonalán is érezhető volt. Rokonai éltek Lengyelországban és Kanadában is, akikkel tartotta a kapcsolatot, de végül ezeket a csatornákat nem használta ki migrációs célra. Korai szakmai tervei szerint orvos vagy ápolónő szeretett volna lenni, de több kísérlet után sem sikerült bejutnia az orvosi egyetemre. Ekkor módosította terveit, és belépett a hadseregbe. Alacsony rangról indulva (a feladatai között a takarítás is szerepelt) fokozatosan haladt előre a kiképzés és előléptetés lépcsőin, amíg végül kényelmes beosztáshoz jutott a biztonsági felügyelet területén. Saját előadása szerint szakmai kilátásai fényesek voltak, hiszen az első nők között volt, akiket katonai akadémiaira jelöltek. Ekkoriban a magánélete nem volt ugyan rendezett, de élvezetesnek találta az életvitelét, különösen a sok férfi társaságát a hadseregbenél. Számos férfi vonzódott hozzá, de egyikük sem akarta feleségül venni. Erről nem úgy mesél, mint ami bántotta volna – minden jel szerint élvezte a huszoneves életszakasz szabadságát.

Ebben az időszakban az egyik ismerőse meghívta magához vacsorára. Ekkor ismerkedett meg egy nála jóval idősebb (39 éves) egyedülálló férfival, aki egy lengyelországi falu ukrán kisebbségének tagja volt és azért jött Ukrajnába, hogy menyasszonyt keressen magának idős rokonai segítségével. Az első pillanattól fogva tetszett neki C. és igen sokat tett azért, hogy minél hamarabb véglegesítse a házasságukat. A következő öt hónap során (amelyről az interjú igen részletesen beszámol) megismerkedtek egymás családjával, a férfi meghívta őt Lengyelországba (C. a lánytestvérét is magával vitte), megvette az esküvői ruhát és pénzt adott az esküvői mulatságra. A vőlegény és a lány családja mindent elrendezett a házassággal kapcsolatban, annak ellenére, hogy a férfi szabályosan nem kérte meg a kezét, őt pedig nem lelkesítette a terv. Kiutat viszont nem talált a helyzetből – sírhatott és kiabálhatott, tiltakozását a család nem vette komolyan. Egyedül a kollégái ellenezték nyíltan a házasságot, de nem volt olyan közeli barátja, akitől segítséget remélhetett volna. A pár Ukrajnában, 1994 októberében házasodott össze.

Lengyelországi életének kezdetét a családi gazdaságban folytatott nehéz munka töltötte ki, amely kevés kétséget hagyott afelől, hogy a jövőjét hogyan képzelje el. Fia-tal, saját keresettel rendelkező városi lányból – zuhanásszerű státusváltással – falusi háziasszonnyá fokozódott le, aki ráadásul anyósa akaratának is alá volt vetve. A helyzetet tovább rontotta, hogy egyben idegen országba került – nyelvi problémái voltak, magányos volt, nem volt társasági élete, nem volt egy barátja, akinek kiönthette volna a szívét, s a helyi ukrán kisebbség asszonytagjaihoz fűzött reményei is hamar semmivé lettek. A külső szemlélő azt várná, hogy a bevándorlóval azonos nemzetiségű helyi kisebbség támogató, barátságos hátteret jelent. C. története nem erről árulkodik. Az első perctől kezdve idegének érezte magát az ukránok között. Máshogyan beszélt, az életstílusa is túlságosan modern volt a helyiek ízléséhez mérten, s azt nem fogadták el. A vidéki-városi ellentét erősebbnek bizonyult, mint a közös nemzetiség kötőereje. C. idővel megtanulta, hogyan működjék úgy az ukrán közösségben, hogy társas világukba csak felszínesen tagozódik be: pl. eljár a helyi görög katolikus templomba. Első gyermekének megszületéséig – azaz 1996-ig – élénken tartotta a kapcsolatot Ukrajnában maradt családjával. Így a leánytestvére hosszabb időre meglátogatta Lengyelországban, ő maga pedig hazautazott Ukrajnába egyik unokaöccse keresztelőjére, és ott töltötte a telet is. Még olyan terveket is szőtt, hogy Ukrajnában kezd tanulmányokba, de a férje ezt ellenezte.

Lengyelországban nehéz élete volt, szemben azzal, ahogyan az Ukrajnában töltött fiatalságát lefesti. Ezt drámai pillanatok jelezték, pl. amikor kis híján kitoloncolták, mert nem sikerült időben meghosszabbítania tartózkodási engedélyét, vagy amikor a lánya születése utáni második hónapban már dolgozni kényszerült, majd fél év múlva elbocsátották azért, mert külföldi. Sokat beszél arról is, hogy a dolgok idővel még rosszabbra fordultak, pl. romlott a háztáji gazdaság nyereségessége. Próbálta megőrizni a befolyását az olyan apró dolgok fölött, amelyek a számára fontosak, így pl. az otthon díszítése vagy saját jó külseje, bár ezen igyekezete mások kritikáját váltotta ki. Pozitívumként említi jelen helyzetében, hogy egynémely lengyelekkel – eleinte férfiakkal, majd nőkkel is – baráti viszonyt sikerült kiépíteni. Többször utazott haza Ukrajnába illetve családtagjai is meglátogatták Lengyelországban.

Külföldön élő férfival kötött, előre eltervezett házasságok előfordulnak a Németországban élő török nők, illetve a Törökországból Ausztriába érkező nők körében is. Ez is sajátos migrációs kapocsnak tűnik a két bevándorló ország és

Törökország között, de bizonyos tényezők következtében ez az eset is főként bevándorló nőkre jellemző, a fentiekhez hasonló, közös tapasztalatnak tűnik.

5. típus: „Birodalmi” mozgások

Az egykori Szovjetunióból érkező bevándorló nők életének elmesélt eseményei alapján különböző etnikai csoportok, katonák, tisztek, állami tisztségviselők vagy akár egyszerű munkások önkéntes, vagy sok esetben kényszerű mozgásának vagyunk tanúi a birodalom két pontja között. Megdöbbentő volt felismerni, hogy milyen intenzív keveredés következhet be elbeszélőink családjában a Szovjetunió mély gazdasági és politikai változásainak következtében. Példaként álljon itt egy finnországi vándorlási biográfia:

O. Észtországban született 1986-ban, félig finn anyja és orosz apa gyermekeként. Szülei mindketten mérnökök voltak. A családi háttér kevert: az anyai nagyapa finn bevándorló volt a Szovjetunióban, aki a háború után igen sok szenvedést állt ki: Sztálin a Finnországból érkező kommunistákat árulónak tekintette, és Szibériába küldte. Szűkebb családja, anyja fivérének családja és a nagyszülők 1992-ben Finnországba vándorolnak vele, ekkor O. hat éves. Azóta él K-ban. Először óvodába és iskola-előkészítőre járt, majd általános iskolába, innen egy jó nevű középiskolába került. Tavaly óta egyetemen tanul, óvónőnek készül.

Tavaly kollégiumba költözött otthonától nem messze, de nemrégiben hazaköltözött a szüleihez. Nővére észt emberhez ment feleségül, és van nekik egy négy éves kisfiuk. O.-nak finn barátja van, aki tud oroszul, és orosz rokonai is vannak. O. már iskolás kora óta dolgozik részmunkaidőben. Az év egyik felében egy kompon vállal munkát, amely az állatkerthez tartozik, korábban pedig egy óvodában dolgozott. Alkalmanként bolti eladóként vagy pénztárosként vállal munkát.

1.2.3. Előkészített és előkészítetlen migrációs folyamatok

A projekt során felkeresett bevándorló nők többsége olyan migrációs folyamatról számol be, amelyben a kivándorlás előkészített lépés volt. Így is meglepően magas azonban azok aránya, akik „beismerik,” hogy készületlenül érte őket a migráció, és roppant érdekes módon a migráns csoportok és a fogadó országok között nincs komoly eltérés e téren. Mindegyik esetben keverednek az előkészített és az előkészítetlen esetek. Az előkészítetlenségre való hivatkozás mögött sok esetben női migrációs identitást gyaníthatunk, amennyiben a bevándorló nőekkel gyakran előfordul, hogy valamely családi kapcsolatháló, struktúra részeként kerülnek idegen országba, sokszor saját szándékuktól függetlenül. Ezekben a történetekben világosan felismerhető oka van annak, miért számolnak be sietős elvándorlásról. Számos más esetben azonban előfordulhat, hogy a migráció az utolsó szalmaszál volt – olyan esély, amelyet nem szabad elszalasztani. Egyértelműen erről volt szó abban az esetben, amikor egy ukrán

nő maga mögött hagyta gondokkal küzdő családját és felugrott egy buszra, amely véletlenül épp Budapestre tartott.

„... egy szóval a munkahelyemen gondok voltak, a férjem helyzete még rosszabbul alakult, mert mérnökként dolgozott. Az egész vállalat reggeltől estig ivott. Egy üveg vodka kevesebbe került, mint egy liter tej [azokról az árakról van szó, amik a lakosság számára elérhetőek voltak] a tanítói fizetésért vehettünk egy liter tejet és egy fél kenyert, ezért, ilyen körülmények között a túlélésnek nem voltak reális esélyei, különösen, mert egész Ukrajnát „leitatták”. Lépten-nyomon lehetett vodkát vásárolni, minden sarkon kopejkákért árulták. A férfiak ezért inni kezdtek, a nők pedig azon törték a fejüket, hogy valahogy fenn kell maradni, hogy etethessék a gyerekeiket, ezért eljutottam egy határig, ahol- amin túl sehol sem éreztem biztonságot, sem a munkahelyemen, sem a családi kapcsolatomban, sem a gyermekeim jövőjét illetően. És egyáltalán, a legmeghatározóbb pont, hogy valamiképpen úrrá lett rajtam a félelem, mert a kilencvenes évek közepén utaztam el Ukrajnából, a maffia, amely prostitúcióval, kábítószer kereskedelemmel, kártyajátékokkal foglalkozott, nagyon megerősödött Ukrajnában. A gyermekeim nőttek, Tatjana 14 éves volt, magas, csinos, jó megjelenésű. A gyerekeket a bűnözők külföldre vitték prostituálnak. A huligánok jó autókkal, pénzzel csábítottak. A városban voltak olyan emberek, akik sokkal magasabb anyagi és vagyoni helyzetben éltek, mint én, vezető, meghatározó társadalmi helyzetben lévő emberek, akiknek 16–18 éves gyermekeik voltak, és mikor szemtanúja lettem, hogy a gyerekeik prostitúcióval foglalkoznak, úgy döntöttem, hogy elviszem Ukrajnából a gyerekeimet. El a bűnözéstől, az alkoholizmustól, a prostitúciótól. Mintha ez lett volna a kizárólagos ok. Tegyük fel, a férjemmel küzdhettem volna --- szabhattam volna bizonyos feltételeket, bármikor találhattam volna a szakmánknak megfelelő munkát, de mintha nem is ez lett volna a lényeg. A gyerekeket akarom elhozni, igen a gyerekeket akartam elhozni -- ha a legfőbb ok érdekel téged. (...) Miért Magyarország? A sors. Mentem az utcán, megláttam egy hirdetést, amin azt írták: 'Autóbusz indul Magyarországra', és arra gondoltam, menekülni kell, amíg van ilyen lehetőség. És Magyarországra érkezésemig, semmiképp sem terveztem itt maradni, tovább akartam keresni valahogy valamit---. Nem állítom, hogy ez volt a fő célom. Úgy volt, hogy elutazom, de amikor megpillantottam Magyarországot, úgy határoztam, hogy ez a legmegfelelőbb megoldás, amitől nem kell tartanom. -- Talán nem is mondtam igazat, hogy terveztem, hogy elhozom a gyerekeket, és külföldre települök. Nem --- egyszerűen a félelem, a férjem-- a gyerekekért.”

Mindent egybevetve is roppant érdekes megfigyelni, hogy a kivándorlással kapcsolatos kérdésre a legtöbb nő önkéntes és előkészített migrációról számol be, de a nem önkéntes és/vagy előkészítetlen migráció is gyakran előforduló tapasztalat, amely azt mutatja, mennyire kiszolgáltatott emberek élettörténeteivel találkoztunk. Igen fontos megjegyezni, hogy a fenti jellegzetességek a kutatás során elemzett valamennyi migrációs kapcsolatban megtalálhatóak.

Figyelmet érdemel, hogy a nem önkéntes migrációs folyamatok között találunk családi okokat is, mint pl. migráns szülőket követő gyermekeket, vagy nőket, akik akaratuk ellenére tartottak házastársukkal. Ilyen esetekben nem csak a „török” vagy „muszlim” nők között találunk előre kitervelt házasságokat, hanem az egykori Szovjetunió vagy akár Kína területéről érkező bevándorlók

között is, ami azt mutatja, hogy ez a fajta kiszolgáltatottság szintén „univerzálisan” a társadalmi nemhez kötődő tapasztalat minden migrációs területen. Ezt a „hányattatást” élettörténeti szempontból mindegyik migrációs térben az összes női kivándorló előtt álló alapvető kihívásnak tekinthetjük.

Az elemzett migrációs területeken vannak sajátos minták a migráció folyamatával kapcsolatban. Először is azt találtuk, hogy a Koszovóból és Bosznia-Hercegovinából érkező nők önmaguknak menekültként való bemutatását választják, de igen fontos megfigyelés volt az is, hogy ez más esetekben is előfordul, és hogy a menekült, az elüldözött története mint magyarázó séma általánosabb érvényű, mintsem képzeltük. Ugyanakkor továbbra is fenn kell tartanunk, hogy a menekültként vagy kényszerből való elvándorlás mint önmegjelenítés bizonyosan összekapcsolódik egyes migráncsoportokkal, és az úgynevezett bevándorló országokkal. Sajátos kényszer-motívum kapcsolódik a birodalmon belüli mozgáshoz kötött migrációhoz. Ez jellemezte a volt Szovjetunióból érkező nőket. A kulcsfontosságú pont itt az lehet, hogy ezek a nők és családjaik már azelőtt vándoroltak, mielőtt a vizsgált EU-s országba kerültek. Más szavakkal így jelentették meg azt, hogy a váltás nem volt véletlenszerű. Fordított esetben ez azt a várakozásukat is mutathatja, hogy (szándékoltan) megismétlik azt a keveredést, amit a szüleik éltek meg a birodalmi Szovjetunióban.

1.3. A migráció indokai

1.3.1. A család és a migráció

A társadalmi nemmel kapcsolatos kérdések mindvégig kutatásunk homlokterében álltak, ez a probléma intézményesült kutatási vonulattá vált a nemzetközi migráció tanulmányozásában. Egyre elismertebbé válik az a megközelítés, miszerint a nemtől függő szemléletmód nem csupán a női migránsokkal foglalkozik, hanem a migráció egészét mint nemek szerint tagolt folyamatot értelmezi (Kovács – Meleg 2004; Lutz 2002; Donato et al. 2006). Ezt már fentebb is láthattuk, ám a migráció okaival kapcsolatos élettörténeti-perspektívák esetében közvetlenül is szót kell ejtenünk róla. Az ilyen kérdések minden összehasonlító szempontban megjelennek, de bizonyos *gender* szempontú kérdéseket az országok szerinti elemzésben külön kezeltünk. Az egyik határozottan elkülöníthető migrációs stratégia szerint a nők családi köteleket hoznak létre, és ezeken belül keresik a helyüket; egy másik szerint arra törekszenek, hogy egyéni szinten emancipált nővé váljanak – ezeket neveztük úgy, hogy a migráció családi és egyéni szempontú nemi indokai. Más szóval vannak „kollektivistá” és „individualista” nemhez kötött vagy női elbeszélői stratégiák, amelyeket a migráció okaival összefüggésben tipizálni tudtunk.

A jelen perspektívájából a legtöbb női migráns a családalapítással, család-egyesítéssel, családi konfliktussal vagy válsággal hozza kapcsolatba saját vándorlását. Ez valamennyi almintában gyakori jelenség, kivéve a Bosznia-Hercegovinából és a Koszovóból érkező bevándorlókat, ám bár ha közelebről megvizsgáljuk az ő élettörténeteiket, ezekben is könnyen kivehető az a családi keret, amelybe a történetek beágyazódnak. Az utóbbi esetekben is előfordulhatnak családi okok, de ezeket a választott jogi státus háttérbe szorítja.

1. típus: Szerelmi viszony

Elsőként a szerelmi viszonyt kell megemlítenünk, bár azt is fontos megjegyezni, hogy ilyesmit az emberek az interjúk során ritkán hoznak szóba, még azokban az esetekben sem, ahol a migráció oka a házasságkötés volt. Érdekes ez, hiszen ilyenkor volna esély egy viszonylag felszabadult és – nemi szerepek tekintetében – dualista élettörténet előadására. Az egyik példában azt láthatjuk, hogyan kapcsolódik össze a szülők birodalmon belüli mozgása a migránsnál jelentkező szerelmi viszonnal mint migrációs indokkal.

E. elitcsaládban született Ukrajnában, ahonnan az apja különböző munkahelyi kinevezéseit követve különféle oroszországi helyszínekre utaztak. Az apja mérnök volt, s azok közé a szakemberek közé tartozott, akik a világ egyik legnagyobb autógyárát hozták létre Dél-Oroszországban. Az anyja E. tizenkét éves koráig háztartásbeli volt, ezután a helyi levéltárban vállalt munkát.

E. építőmérnökként végzett, majd férjhez ment. Egy lánya született, azután elvált. A helyi tanács építési részlegénél töltött be vezető állást. Megismerkedett egy finn férfival, akinek az érintett városban valamiféle munkája volt, és egymásba szerettek. Sok éven át tartott a viszonyuk, amíg meg nem kezdődött a peresztrojka és a férfinak megszűnt a városban a munkája. 1993-ban az asszony úgy döntött, hogy Finnországba költözik és hozzámegy a férfihoz. Az ekkor 17 éves lánya, ha nem is szívesen, de vele tartott Finnországba. Egy idő után kitént, hogy ez nem volt jó döntés, és a lány hazatért Oroszországba, az akkori lakhelyükre.

E. letelepedett Finnországban és először egy épületfelújítási beruházásokkal kapcsolatos továbbképzést végzett el, majd egy ausztriai tanfolyamon vett részt, ahol munkát is kínáltak neki. Mégis úgy döntött, hazatér Finnországba az új férjéhez. Elvégzett egy egyéves finn nyelvtanfolyamot, aztán munkát kapott egy vállalatnál. Egy ideig munkanélküli volt, majd pályát módosított: a szociális szolgáltatások területét választotta és ebben képesítést szerzett. Azóta több különböző szervezetnél dolgozott menekült gyermekekkel, most állandó munkaviszonya van egy nagy civilszervezet alkalmazásában.

2. típus. Tradicionális

Egyes esetekben a küldő közösség jelentős befolyásoló tényezőnek tűnik, és elő is ír bizonyos fajta elbeszélésmódokat, különösen a Törökországból és néhány esetben a Boszniából az olyan fogadó országokba mint Ausztria vagy Németország kivándorló nők esetében. Ezek a nők roppant „tradicionális” sé-

mát követnek, amennyiben alárendelik magukat a már kivándorolt vagy potenciálisan kivándorló férfiaknak. Teljesen hiányzik a saját szakmai karrier bemutatása, és úgy tűnik, hogy maga a migráció is így intézményesül. Példa:

F. férje 1969-ben vendégmunkásként került Ausztriába. Szezonális munkát vállalt építkezéseken. Telente három hónapot töltött Törökországban. Az egyik ilyen szabadság ideje alatt ismerkedtek meg, és 1972-ben összeházasodtak. Amikor a férj visszatért Ausztriába, értesült róla, hogy Németországban munkásokat keresnek. Ezért Németországba utazott és munkába állt egy gyárban. Közben F. az anyósáéknál lakott. 1973-ban a férj magával vitte az interjúalanyt Németországba. Az országba való belépéskor egy barátnője is vele volt, aki szintén azért utazott oda, hogy a férjéhez csatlakozzon. A tartózkodási engedélyt gond nélkül megkapták, mivel férjeik már alkalmazásban voltak, és lakással is rendelkeztek Németországban.

F. számos nehézségről számol be akkortól kezdve, hogy megérkeztek, és ezeket szembeállítja jelenlegi helyzetével. Egyrészt abban az időben még kevés török élt Németországban, azok is javarészt egyedülálló férfiak voltak. Ezért hát nemigen volt kivel barátkozni. Ő és a barátnője egész nap unatkoztak, amíg a férfiak dolgoztak. Ez részben abból is fakadt, hogy nem tudtak németül. Még kenyeret vásárolni sem tudott elmenni a férje nélkül és nem volt értelme sétálni menni sem, mert nem volt kivel találkozni. Tovább sokasodtak a nehézségek, amikor a gyerekek iskoláskorúak lettek. Nem tudott nekik segíteni a tanulásban, mert egy szót sem értett az iskolai könyvekből és a tanárok leveleit sem tudta elolvasni. Az első németországi munkalehetősége egy takarítónői állás volt egy cégnél. Ezt a munkát úgy találta, hogy a cég török főnökétől értesült, hogy az új munkaerőt keres azon a környéken. Négy-öt évig takarított, aztán kilenc évig volt ugyanennél a cégnél felszolgáló a vállalati étkezdében. Ma munkanélküli, mivel egészségügyi panaszok miatt otthagya a korábbi munkahelyét. Anyagi nehézségei vannak.

Törökországba időnként hazalátogat, illetve tájékozódik a török televízióból. Elmondása szerint, amit otthonról hall, az lehüti a hazája iránti érzéseit, mert az állam nem tisztességes. Németországban legalább, ha beteg, emberhez méltó bánásmódban részesül. Törökországban a kórházi állapotok is rosszabbak a személyzet minősége miatt. A lakókörnyezetét csak akkor kezdte felderíteni, amikor a gyerekei már megnőttek és iskolába kerültek. Elmondja: a németek mások, mint a török emberek, hidegek és kevésbé élénkek. Nincs közöttük igazi közelség.

Fontos megjegyezni, hogy a tradicionális minták követéséért igen magas árat fizetnek azok a bevándorló nők, akik továbbra is ragaszkodnak ezekhez az ideálokhoz. Elszigeteltnek mutatják be magukat és diszkriminációval is szembe kell nézniük. Időről időre jelentkezik valamiféle csapdaszerű helyzet, amelyben álságos tradicionális identitást kell kreálniuk, de ez a tradicionalizmus az elbeszélésben egyfajta metaszintre kerül a vallás, etnikum és kultúra közös keretében. A jelek szerint ez azoknak az asszonyoknak a „sorsa”, akik az európai társadalmak alacsonyabb osztályaiból erednek, és a migráció után is e csoportokban maradnak. Tehát a minta migrációs csoport és migrációs tér szerint nem általánosítható, mint azt a közéleti diskurzusok tévesen és pontatlanul sugallják.

Az önmegjelenítés fenti tradicionális sémáit meg kell különböztetni az *átmenetileg tradicionális szerepet betöltő nőktől*, akik csak a migráció során

felmerülő hatalmas „költések” (értsd nehézségek, lemondások) miatt kerülnek átmenetileg ilyen passzív helyzetbe. Ebben a (főképp a volt Szovjetunió területről származó és főképp az újonnan bevándorló országok irányába tartó bevándorlóknál megfigyelhető) folyamatban kulcsszerepet játszik a személyes tér átalakulása, amely a migráció következménye. Sokaknak sikerül kitörni ezekből a sémákból, de fontos látnunk, hogy sokan úgy érzik: reménytelenül megrekedtek ezekben. Az átmeneti státus példaként álljon itt egy Magyarországra bevándorló ukrán nőtől származó interjúrészlet, amely a kitörést meséli el ebből a helyzetből, és rendkívül pontos betekintést nyújt a könnyedén előálló „tradicionális” izoláltság és a kapcsolódó integrációs problémák kezelésébe:

„Számomra fontos, hogy nőnek érezhessem magam. Azt akarom, hogy egy étteremben a férfi fizessen, hogy ajándékokat kapjak, de ugyanakkor tudjam, hogy csak magamra számíthatok, vagyis, hogy dolgozzak. Amikor megérkeztem, ez még zavart is. Ez a horvát ember valahogy nem értette meg, miért akarózik nekem dolgozni, szem előtti lenni, emberekkel érintkezni. És észrevettem, hogy minden otthon töltött nappal veszítettem a fényemből. Az a helyzet, hogy amikor ezzel a férfivel éltem, akihez idejöttem, – a horvátal – horvátul is meg kellett tanulnom, hogy beszéljünk, lényegében, hogy megértsen. Az első időkben nagyon szűk körben tudtam csak magyarul beszélgetni, vagyis a nullával volt egyenlő. Csak a boltokban történt ilyen, ahhoz pedig, hogy valaki fejlesztesse a magyar nyelvtudását, ahhoz, az kell, hogy legyen ez iránt érdeklődése, hogy beszélgethessen. Lényegében az üzletet jártam, és tudtam, hogy minden eladónak érdeke, hogy a vevő valamit vásároljon, és ha akar, ha nem, beszélget vele. Ezen az egyetlen módon tudtam fejleszteni a saját magyar nyelvtudásomat. De ezek apró lépések – nem jártak eredménnyel. Majd beiratkoztam egy nyelviskolába, úgy kilenc hónapig tanultam ott, megint csak nem társalogtam, csak a nyelvtan volt, az információk alapom már megvolt, fejleszteni kellett. Az iskola után megint csak nem volt módom beszélgetni. Akkor kezdtem el ezen a nyelven beszélni, amikor teljesen belemerülhettem a magyar közösségbe. Vagyis akkor erősödött a nyelvtudásom, amikor elváltam a horvától, és magyar partnerem lett. (...) Otthon volt egy lakásom, azt eladtam, és mert bolond voltam, ideutaztam, és azt mondtam: 'Legyen minden közös, nekem erre a pénzre nincs szükségem'. És ez gondot okozott, mert aztán nem tudtam olyan gyorsan szabadulni tőle, mert valahová mennem kellett. Hisz egyszerűen odaadtam neki a pénzt. És amikor voltak nálunk amolyan perlekedések, mint minden családban, és meg akartam őrizni a női méltóságot: „Elhagylak!”. Nem tartott vissza, mert tisztában volt vele, hogy sehová sem megyek, nincs hová mennem. Ez a mozzanat megértette velem, hogy valamiképpen el kell vennem a saját pénzemem, hogy legalább valamiféle kis lakást vehessek itt magamnak, vagy befektessem egy üzletbe. No, és amikor beláttam, hogy ezzel az emberrel nincs közös jövőm, el akartam menni. Tudtam, hogy úgy kell távoznom, hogy magamhoz veszem a pénzem. Addigra ő már nem tekintette úgy, mintha bármivel is tartozna nekem. Úgy vette, hogy a pénzt feléltük, és kész. Hát így. De én lényegében úgy gondoltam, hogy ha nekünk együtt nem jött össze, akkor vissza kell kapjam a pénzem. Szerencsém, szerencsém volt. Sokan állították.”

Ez utóbbi átmeneti státus azonban már átvezet, illetve részben meg is mutat egy hasonlóan ambivalens élettörténeti sémát, melyben a házasság maga válik az emancipációs stratégia részévé.

3. típus: Emancipáció migráció és házasság révén

Egyes esetekben a migráció a helyi házassági piacon jelentkező problémára adott reakció. Némely küldő társadalomban (Ukrajna, Oroszország) valóságos hagyománya van annak, hogy a nők tudatosan külföldi férjet keresnek, és erre egész stratégiát építenek. A helyzetet annak a Magyarországon élő ukrán nőnek a kiszólása érzékelteti legjobban, aki azt mondta: „közismert tény, hogy az ukrán férfiak lassacskán kihálnak, mint a mamut”. Ez az aktív férjkeresés nagy valószínűséggel egy individualista típusú, társadalmi nemhez kötött stratégia (és mint ilyen, nagyon közel áll az alább elemzett stratégiához), amennyiben a migráns nő nem tradicionális reakciót ad a helyi házassági piac problémáira és a társadalmi szokásokra. A külföldivel kötött házasságot arra használja, hogy egyéni igényei és ideáljai teljesüljenek. E mögött meghúzódhat egy afféle elképzelés is – a keleti-nyugati diskurzus részeként –, amely szerint a nyugati férfiak liberálisak, kozmopoliták és természetesen gazdagabbak is (Melegh 2006. 127–183). Ezen ideálok némelyike összeomolhat a migráció során, s ez sajátos, paradox küzdelmet eredményez vándoraink számára.

Érdeemes megvizsgálunk egy Finnországban élő asszony életrajzát, amely eset azt mutatja meg, hogy az elbeszélő egy pillanatra sem adta föl a reményt, hogy önálló nő lesz, valamint, hogy finn férjét tekintette az egyetlen lehetséges partnernek abban, hogy jobb és nyitottabb életet élhessen. Fontos látnunk, hogy ezekben az életrajzokban szakmai karrier is szóba kerül:

A. M-ben született, szülei mindketten mérnökök voltak. A szülők nem sokkal később elváltak, A.-t az anyja nevelte. Az apa újra családot alapított, de most ismét külön él a társától. A. elvégezte iskoláit, majd a vasúti egyetemen informatikus mérnöki képzést szerzett. M-ben dolgozott és levelezés útján megismerkedett egy finn férfival. 1992-ben a férfi meglátogatta, később össze is házasodtak. 1993-ban A. otthagyta a munkáját M-ben és Finnországba költözött a férfi feleségéeként. Egy kisvárosban éltek Kelet-Finnországban. Az asszony nyelvtanfolyamra járt, majd munkát vállalt egy cégnél, amely rönkszállítással foglalkozott Oroszország és Finnország között. Fél évig dolgozott itt. A cég csődbe ment, A. pedig úgy döntött, hogy tovább tanul. Kereskedelmi titkári képzést szerzett, fél évig könyvelőként dolgozott. Ekkor újra tanuláshoz fogott, most idegenforgalmi területen szerzett két bizonyítványt. Ezt követően egy szállodában dolgozott, tolmácsképzőbe járt, és saját idegenforgalmi vállalatot alapított. Később a céget eladta, mert az nem teljesített jól az oroszországi gazdasági nehézségek miatt.

2003-ban elvált a férjétől és K-ba költözött. K-ban nem talált könnyen munkát. Különböző képzésekre járt és átmeneti munkát vállalt egy ifjúsági szervezetben, stb., de jelenleg is munkanélküli.

4. típus: A jólét

Még azok a nők is, akik a jólétet tekintik kivándorlásuk fő mozgatójának, úgy rekonstruálják életük történetét, hogy a családjuk (így a férjük és gyermekeik) jóléte lebegett a szemük előtt. Így a jólét vezérelte kivándorlás mint egyéni stratégia a jelek szerint a női migránsok körében nehezen vállalható indok a migrációra. Ez különösen élesen jelenik meg azon kínai nők esetében, akik jobb életkörülményeket keresnek Magyarországon, és sok áldozatot hoznak azért, hogy gyermekeiket taníttathassák, akkor is, ha ez azzal jár, hogy egy időre el kell távolodniuk a gyerektől. Ezt példázza egy kínai interjú alábbi életrajzi elemzése:

A migráció során nem sikerül elérniük Nyugat-Európát, ezért a magyarországi kínai migráció első hullámába kerülnek. X. élettörténete különbözik a többiekétől abban, hogy nincsenek kereskedelmi kapcsolatai. Albérletbe kerülnek, szélsőséges diszkriminációt kell elszenvedniük a magyar hatóságok részéről. Ugyanakkor az is tudható, hogy ez az időszak volt Magyarországon az eredeti tőkefelhalmozás időszaka, és a kínai bevándorlók tökéletessé váltak bizonyos társadalmi és piaci hézagok betöltéséből. Ez a periódus az élettörténet tükrében, mint rendőrség általi zaklatás jelenik meg.

X újabb fordulóponthoz érkezik. Férjével együtt céget alapít, majd házat vásárol. Úgy tűnik, megtelepszene, és helyzetük rendeződik. Ez lehetővé teszi, hogy felnőtt gyermeküket Magyarországra hozassák és egy idő után újabb migrációs úton indítsák el. Három évet töltenek együtt, majd minden erejüket összeszedve igyekeznek a helyzetüket konszolidálni. Életük következő fordulópontra, amikor gyermeküket az USA-ba küldik továbbtanulni. Úgy tűnik, a fiú valósítja meg az eredeti álmokat.

A családért való aggodalom világlik ki annak a Németországba bevándorolt ukrán nőnek az életrajzából is, aki egy német férfihoz ment feleségül:

P. eredetileg az ukrain V-ből származik. Katonatiszt lánya lévén szülei és húgával együtt sokat költözött egyik helyről a másikra. Húsz évesen ment férjhez és bár nem készült gyermeket vállalni, hamarosan született egy lánya. Amikor a kislány két és fél éves volt, P. elvált első férjétől és hazaköltözött a szüleihez – velük, valamint húgával és gyermekével élt egy tanyán, amit a szülők épp akkoriban vásároltak. Próbált munkát vállalni, de a kislánya nem érezte jól magát az óvodában, ezért abbahagyta a munkát, hogy a lánya mellett maradhasson. A barátnője egy német férfihoz ment feleségül, akivel egy nyaralás alatt ismerkedett meg, és megkérdezte a választadót, ő is szeretne-e megismerkedni egy német férfival. A barátnője kieszközölte neki egy találkozót, P. beleszeretett a férfiba, és '96 nyarán Ukrajnában összeházasodtak. Eredetileg éppen arra készült, hogy álmait megvalósítva munkát vállaljon a hadseregben, de lemondott erről a tervről, amikor a leendő férje megkérte a kezét. Fél évbe telt, hogy megkapja a vízumot, s a készülődés időszakát valóságos agyrémként festi le. Mind a német, mind az ukrán nagykövetség kegyetlenül bánt vele, úgy kezelték, mint valami koldust. Az iratok elintézése költséges és időt rabló folyamat volt. A kivándorlásra vonatkozó terveit korábban nem osztotta meg másokkal, ezért a családja igencsak meglepődött, amikor bejelentette nekik, mire készül. Ennek ellenére az egész családja lelkesen támogatta, amiben bízott is, hiszen a szülei maguk nevelték

önállóságra, talpraesettségre. Március elején érkezett Németországba – anyja elkísérte a választadót és leányát C-ig – innen a férje vitte tovább autóval. Késő este érkeztek N-be, és az egyik barátjuknál ünnepi vacsorával fogadták őket. A következő napot P. a férje két szobás lakásában töltötte, amíg a férfi odavolt a munkahelyén. Azonnal beállt a háziasszony szerepébe és elkezdte kitakarítani és átszervezni a háztartást. A férj ezt megdöbbenéssel fogadta, de az asszony elmagyarázta, hogy kénytelen volt valamivel lefoglalni magát. Az ezt követő napokban tökéletesen irányítása alá vonta a háztartást. Mivel egyáltalán nem tudott németül, az első néhány hétben félt kimeni az utcára, vagy vendéget fogadni. A férje egy sajátos német nyelvhasználattal fordult hozzá, mintha egy gyerekhez beszélne, s ez az asszonyt kínosan érintette mások előtt. Az idő múltával megtanult németül, pusztán abból, hogy a férjével és más ismerősökkel beszélt. A lánya, aki a bevándorlás idején öt éves volt, nagyon gyorsan megtanult németül, s amikor fél évvel később megkezdte az általános iskolát, már nem vették észre rajta, hogy külföldi. P. egy évvel bevándorlása után részmunkaidőben állást vállalt egy szupermarketben pénztárosként. Ezt a munkát nagyon élvezte, mert egyre bátrabban használta a nyelvet. Egy rövid ideig nem volt munkája, majd egy fotólaboratóriumban vállalt szintén részmunkaidős állást. Ezt is élvezte, mégis abbahagyta a munkát, mert úgy érezte, elhanyagolja anyai és háziasszonyi kötelességeit.

Jelenleg természetgyógyászattal kapcsolatos képzésre készül, mivel a lánya már tizenöt éves és kevésbé veszi igénybe, mint korábban. Csalódottan vette tudomásul, hogy az Ukrajnában szerzett képesítését Németországban nem akkreditálják. A húga ma már szintén N-ben lakik – jelenlegi férjével akkor ismerkedett meg, amikor a választadót meglátogatta. A választadó hangsúlyozza, hogy ezt a házasságot nem ő hozta össze – a húga és a férj egyszerűen egymásba szerettek, akárcsak annak idején ő és a férje. A húga most mindössze tizenöt percnnyire lakik tőle. Mái is legalább évente egyszer meglátogatja Ukrajnában élő családját és van egy barátnője is, akivel telefonon szokott beszélni. Németországi baráti körében több a német illetve a vegyes házaspár, mint az oroszok vagy ukránok. Meg van győződve róla, hogy vegyes pártaként könnyebb integrálódni egy idegen társadalomba. A férje a nevére vette a lányát, és állampolgárságért is szeretne folyamodni, mert úgy döntött, hogy végleg Németországban marad. Az állampolgárság kérelmezésére azonban nehezen szánja rá magát, a nagykövetségekkel kapcsolatos rossz tapasztalatai miatt.

1.3.2. Individualista, *gender* stratégia

Ez a fajta tapasztalat minden migrációs viszonyban és térben előfordul, de minden esetben az életrajzok kevésbé jelentős elemét adja. Az individualista, nemtől függő stratégiák szorosan összekapcsolódnak azokkal az életrajzi sémákkal, ahol a fő elem a társadalmi státus és az iskolai végzettség emelése. Igen világosan elkülönülő csoportot alkotnak a volt szovjet területekről *au-pairként* érkező fiatalok. Konkrét terveik vannak: folytatni akarják a tanulmányaikat és valószínűleg abban is reménykednek, hogy megfelelő párt találnak, de nem háztartásbeliként. Ez a séma nagyon világosan kivehető annak az ukrán nőnek a történetéből, akinek az életrajza tele van olyan jellegzetes elemekkel,

mint az utazás, a tanulmányi és karriercélok, illetve jellegzetesen hiányzik a családalapítás témája.

Q. 1964-ben született egy kelet-ukrajnai nagyvárosban, jól szituált családban. Anyja bányamérnök volt, apja gimnáziumigazgató és a kommunista párt tagja. A család jólétben élt, évente több tengerparti nyaralásra is telt a pénzükből, bőségesen és változatosan étkeztek és ruházkodtak – nem érezték meg a kommunista idők szűkösségét. Ezzel együtt a tudást, a műveltséget is igen nagyra becsülték és a gyermekeket arra ösztönözték, hogy tanuljanak és olvassanak.

A családban két gyermek volt. Q. gyógyszerészetet tanult az egyetemen, MA fokozatot szerzett, ugyanakkor pedig menedzsmentet is, ebből BA diplomát. A fivére műszaki egyetemre járt, ma Ukrajnában lakik. Bár a családban nagyon féltették a lányt, az egyetem elvégzése után Q. elköltözött otthonról L-be, ahol számos gyógyszerárban dolgozott. Szeretett utazni, és tudván, hogy számos kortársa és barátja elment Ukrajnából és máshol keresett munkát és megélhetést, úgy döntött, Marokkóba utazik. Turistaként utazott oda, de megérkezése után úgy döntött, ott marad és munkát vállal egy patikában. Nyolc hónapot töltött Marokkóban. Ezt követően hazatért Ukrajnába, ahol ismét több patikában dolgozott egymás után és sokat utazott.

Ukrajnában rosszabbodott a gazdasági helyzet. Ekkoriban történt, hogy Q. meglátogatta egy barátnőjét Csehországban és miután sok más európai országot is felkeresett, úgy döntött, hogy Csehországba megy hosszabb időre, és ott munkát vállal. Először turista vízummal érkezett Csehországba. Elkezdett csehül tanulni és kereste a lehetőséget, hogy az egészségügyben elhelyezkedjen. Megtudta, hogy ez csak akkor lehetséges, ha állandó ott-tartózkodásra rendezkedik be, ezért megfogadta egy barátja tanácsát és kereskedelmi igazolványt szerzett kozmetikai cikkek árusítására. A kereskedés nem hozta meg a várt sikert, ezért azt fontolgatta, hogy maga mögött hagyja Csehországot és hazautazik Ukrajnába.

Ekkor azonban az egyik barátja megkérte a kezét, ő pedig hozzáment, remélve, hogy a kapcsolat tartósnak bizonyul. A házasság révén állandó letelepedési engedélyre tett szert, de nem talált munkát a lakóhelyén. A férjével nem működött jól a kapcsolat, ezért Q. úgy döntött, Prágába költözik. Itt hamarosan labortechnikusi munkát talált egy magángyógyszertárban. Jelenleg is ott dolgozik és egyedül él Prágában.

Mindent egybevetve láthatjuk, hogy a bevándorló nők, amikor az önéletrajzi struktúrákon belül a migráció indokait adják elő, legtöbbször egy családdal kapcsolatos sémát alkalmaznak, és önéletrajzi történetüket úgy fogalmazzák meg, hogy a migráció folyamán egy új család létrehozásán dolgoztak. Ennek a vezérsémának különféle típusai fordulnak elő, de valamennyi a tradicionalitás versus emancipáció témaköre körül forog az individualista versus kollektív dimenziója mentén, akkor is, ha ez sohasem valamiféle mechanikus formában történik.

Azt is láthatjuk, hogy a különféle migrációs helyek milyen fontos szerepet játszanak, különösen a „tradicionalitás” különféle csapdahelyzetei és a család vagy házasság révén történő emancipáció tekintetében. Az előbbi esetben a bevándorló nő köré óriási falak épülnek, főképp a német vagy osztrák bevándorlási térben, amikor „feleségként” próbál beilleszkedni az adott társadalomba, vagy amikor az új befogadó országokban a migrációs helyzet nehézsége

idéz elő átmeneti „tradicionalis” státust. Ugyancsak világos az olyan nők csapdahelyzete, akik megrekednek az emancipáció iránti vágy és igény és azon magányos, elszigetelt állapot között, amelyben végül találják magukat. Ez utóbbi típusú biográfia is érdekes példája az egykori szovjet területről érkező nők meghiúsuló álmainak. Ebben az értelemben mindkét reprezentációs csapda nagyon világos példáját adja a nemek szerint tagolt migrációs térnek. A migránsok egyedi és jellemzően női élettörténeti perspektívából mutatják be a bevándorlási teret.

A MIGRÁCIÓ INDOKAI, TÍPUSAI ÉS FOLYAMATAI KÜLÖNFÉLE BEVÁNDORLÁSI TEREBEN. ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK

Az önéletrajz konstruálása társadalmi tény, amely nemcsak abban segít, hogy adott esetben valaki migráns nőként ismertesse el magát a társadalomban, hanem abban is, hogy kutatóként megértsük a migrációt, úgy is mint nemek szerint tagolt folyamatot. A jelen tanulmányban különböző típusú élettörténeteket vizsgáltunk kizárólag a migráció típusa, folyamata és indoka szempontjából. Azt találtuk, hogy a migrációjuk történetét rekonstruáló nők legfontosabb narratíva-szervező sémája valamilyen formában mindig a nemi szerepükkel és családi kérdésekkel kapcsolatos. Különböző migrációs csoportok és migrációs helyek határai között ily módon vizsgálódva azt találjuk, hogy a nők a saját mozgásukat a hátrahagyott családjukhoz vagy a migráció során teremtett családjukhoz viszonyítva fogalmazzák meg. Ez a legdominánsabb típus mind az önkéntes, mind a nem önkéntes kivándorlás esetében, és ez az az indok, amelyet sokszor úgy értelmeznek, mint ami készületlenül érte a kivándorlót.

Ugyanebben a keretben mozogva az okok között találunk kollektivistá (családközpontú) és individualista (az individualista partneri kapcsolat új formái) nemhez kötött stratégiákat. Így látható, hogy a migráció kétség kívül nemhez kötött folyamat, ahogyan az a bevándorló nők perspektívájából kibomlik, amikor élettörténetüket megkonstruálják.

Ez lehet az alapja bizonyos konkrét problémák és társadalmi csapdák megértésének, amelyek szorosabban kötődnek egyes migrációs terekhez és küldő közösségekhez, amikor ezeknek a társadalmi tere a migráció során átalakul. Az első ilyen csapda az, amit a *tradicionalitás csapdájának* nevezünk, s amely főként az Európa kevésbé fejlett, vidéki területeiről érkező nőket érinti, bár egyes elemeit az új bevándorló országoknál is megfigyelhetjük. A „hagyománykövető” nők integrálódni akarnak a migráns férfiakhoz, és valamilyen formában újrateremteni azt a családközpontú társadalmat, amelyet maguk mögött hagytak. Ennek az integrációnak a során jelentős tényező, hogy a nő olyan szociális pozíciót tölt be, amely miatt a munkaerőpiacon csak nagyon marginális helyzetben tud megjelenni, függetlenül attól, hogy ezek a nők nagyon büsz-

kék rá, ha bármiféle rendszeres munkát végeznek. Ilyen esetben a fogadó társadalom ezt a hozzáállást úgy értelmezi, hogy az illető nő nem akar beilleszkedni. Ez „kulturális ütközéshez” vezet, amelyet a bevándorló rovására írnak. Ha ezek a nők nem beszélik a fogadó ország nyelvét, ezt szintén ennek a „kulturális” szakadéknak a tulajdoníthatjuk.

A második csapda az *emancipáció csapdája*, amelyet főleg olyan nőknél figyelhetünk meg, akik a volt Szovjetunió területéről érkeznek elsősorban az új bevándorló országokba, azzal a céllal, hogy emancipált státust érjenek el egy „nyugati” férfival létrehozott családi viszony révén, vagy pusztán azzal, hogy az úgynevezett „nyugatra” költöznek. Ezekben az esetekben a látszólag tradicionális mintát követő nők úgy tekintettek a családi életeseményekre, mint amelyek a saját emancipációs stratégiájuk előbbre vitelét szolgálták. Ez a séma jelentősen eltér a tradicionális mintázatoktól: a változás háttérében a helyi házassági piac változásaira adott reakciót láthatunk. Az érintett nők olyan házasságot keresnek, amely újszerű jelentést és tartalmat kínál életüknek, de az intézményhez magához ragaszkodnak az egyéni céljaik teljesítése során. Igen fontos, hogy a nők a saját jelenbéli perspektívájuk csapdájába esnek, amikor eredeti elképzeléseik nem teljesülnek. Ennek a stratégiának fontos mozgatója a különféle országok egymáshoz viszonyított jóléti szintjének hierarchiája, s az ehhez kapcsolódó diskurzusok, nevezetesen, hogy a „keleti” nők „nyugati” társat keresnek maguk mellé, vagy legalábbis olyan helyi férfit, aki hajlandó kivándorolni. Valójában maga a kelet-nyugat diskurzus az egyik oka annak, amiért ezek a nők megrekednek a fent említett csapdában. Egész egyszerűen azt hiszik, hogy az együttélés egy nyugatias férfival szükségképpen meghozza a vélt nyugati típusú szabadságot is. E séma mögött a másik tényező az a konkrét történelmi tapasztalat, hogy az államszocializmus idején hozzászoktak a vegyes házasságokhoz.

A különböző biográfiákban és élettörténeti perspektívákban kirajzolódó fent leírt sémák kontextusba helyezik a migrációt. Ugyanakkor amint fentebb, a folyamat nemek szerinti szerveződésének elemzésekor megjegyeztük, a problémák a különféle migrációs terek sajátos szegmenseivel kapcsolatosak. Egyes esetekben a küldő közösség bizonyos viselkedésmintákat is előír, más esetekben pedig a fogadó társadalom bír ilyen erővel, megint máskor a közösségek közötti összjáték vezetett jellemző életpálya sémákhoz. Ily módon – ahogy fentebb is láttuk – a tradicionalitás csapdája a jelek szerint a szegényebb európai területek és a bevándorló országok közötti összjáték következménye és napjaink közéleti diskurzusának meghatározó elemévé vált az ún. iszlám fundamentalizmus vita kapcsán. A tradícióval átmeneti kapcsolatban álló emancipációs csapda ezzel szemben az egykori szovjet területek és az új bevándorló országok közötti kölcsönhatásból alakul ki. Előfordulhat, hogy ezek a különbségek később el fognak tűnni, és hogy a bevándorlás néhány évtizede után a különféle országokban ugyanaz játszódik majd le, mint amit a bevándorló or-

szágokban látunk a nemek és a migráció viszonyában. Ez azonban messze nem törvényszerű és láthattuk, hogy a tradicionalitás- és az emancipáció-csapda mélysége nagyon eltérő, és hogy ily módon a belőle való kiszabadulás esélyei is igen különbözőek lehetnek.

A bevándorlási helyek szerepét ugyancsak tetten érhetjük a kényszerű migráció és a menekülési folyamat háttérében is. Érdekes módon ez a séma nem jelenik meg az új bevándorló célországok esetében (Finnország kivételével), ugyanakkor kétségtelenül előfordul a tipikus bevándorló országokban. Korábban megjegyeztük, hogy ez könnyedén lehet egy egészen egyedi kölcsönhatás is. A falusi környezetben élő és történelmi viszontagságoktól tépázott, szerencsétlen sorsú népcsoportok (pl. Bosznia és Koszovó) olyan kultúrával rendelkeznek, amely korlátozza a kivándorlást, és így felvethető, hogy súlyos legitimáló indokokra van szükség az áttelepüléshez, miközben persze a traumák nagyon is valódiak lehetnek. Az 1990-es években ezek a csoportok Európán belül biztonságos helyet kerestek maguknak olyan országokban, ahol a menekültek befogadása legitim és támogatott volt. A fogadó ország szerepe abban jelenik meg, hogy pl. az oroszországi menekültek csak Németországban használják a megfigyelt mintát, más fogadó államban nem. Ez jelentheti azt is, hogy eleve „magas falakra” van szükség ahhoz, hogy menekült típusú találkozásra (migrációs kapcsolatra) kerülhessen sor (Böröcz 2002).

A magas falak hiánya abban a tekintetben is kitűnik az új bevándorló országok esetében, hogy többször fordulnak elő olyan nem végérvényes (inkább transznacionális) migrációs típusok, mint pl. amikor valaki szabálytalanul turista vízummal vagy üzleti céllal érkezik egy országba, amit (legalábbis a mi mintánkon belül) nem találunk meg más bevándorló célországok esetében. Ez igen csak reálisnak tűnik, hiszen az ilyen mozgások könnyebben előfordulnak akkor, ha a határokat nem észlelik túlságosan korlátozónak. Jelenleg ezt csak hipotézisként vethetjük föl, amely további vizsgálatot, és újabb adatbázisok bevonását igényli. A FEMAGE eredményei alapján azonban úgy tűnik, hogy a jövőbeni kutatás olyan kvalitatív vizsgálódásokat is igényel, amelyek segítségével megérthetjük a bevándorlás nemek szerinti szerveződését a különféle migrációs terekben, hogy megláthassuk, milyen módszerekkel és csatornákon át válhat lehetővé a különféle háttérű bevándorlók integrálása. Az bizonyos, hogy nem létezik olyan, mindenkire érvényes diskurzus vagy intézkedési stratégia, amely ebben a tagolt és nemek szerint is szervezett térben általános érvénnyel bírna.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Böröcz József (2002): A határ: társadalmi tény. *Replika*. 47–48, június, 133–42.
Breckner, R. (2000): Processes of Reconstructing Migration Biographies: The Experience of ‚Return‘ from the West to the East of Europe after 1989. In Agozino, B.

- (ed.): *Theoretical and Methodological Issues in Migration Research: Interdisciplinary, Intergenerational and International Perspectives*, Aldershot, Brookfield/USA, Singapore, Ashgate, Sydney, 91–106.
- Chamberlayne, P. – Bornat, J. – Wengraf, T. (eds.) (2000): *The Turn to Biographical Methods in Social Science: Comparative Issues and Examples*. Routledge, London.
- Donato, Katherine M. – Gabaccia, Donna – Holdaway, Jennifer – Manalansan, Martin, – Pressar, Patricia R. (2006): A Glass Half Full? Gender in Migration Studies. *International Migration Review*, 40. 1. 3–26.
- Flick, Uwe (1998): *An introduction to qualitative research*. Sage, London.
- Forsander, A. (ed.) (2002): *Immigration and Economy in the Globalization Process*. Sire Reports Series. No. 20. Vantaa.
- Hansen, R. (2002): Globalization, embedded realism and path dependence: the other immigrants to Europe. *Comparative Political Studies*, 35. 3. 259–283.
- Kovács, Éva – Melegh, Attila (2001): It could have been worse, we could have gone to America. – Migration Narratives in the Transylvania-Hungary-Austria Triangle. In Nyíri, Pál et al. (eds.) *Diasporas and Politics*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve. 108–138.
- Kovács, Éva – Melegh, Attila (2004): A vándorlást elbeszélő narratívák neme avagy nők és férfiak elbeszélései – női és férfi elbeszélésmódok. In Pető Andrea (ed.): *A társadalmi nemek képe és emlékezete Magyarországon a 19–20. században*. Nők a Valódi Esélyegyenlőségért Alapítvány, Budapest, 175–198.
- Kovács, Éva – Melegh, Attila (2008): *Comparative analysis of the survey of female immigrants*. Working Paper, BIB, Federal Institute for Population Research, Wiesbaden, (megjelenés előtt).
- Lutz, H. (2002): At your service madam! The globalization of domestic service. *Feminist Review*, 70. 89–104.
- Melegh, Attila (2006): *On the East/West Slope. Globalization, Nationalism, Racism and Discourses on Eastern Europe*. CEU Press, Budapest.
- Mittelman, J. H. (2000): *Globalization Syndrome. Transformation and Resistance*. Princeton University Press, Princeton.
- Okólski, M. (1999): Migration pressures on Europe. In van de Kaa, D. – Leridon, H. – Gesano, G. – Okólski, M. (eds.) *European Populations. Unity in Diversity*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston, London.
- Orozco, M. (2002): Globalization and migration: the impact of family remittances in Latin America. *Latin American Politics and Society*, 44. 2. 41–66.
- Phizacklea, Annie (1998): Migration and Globalisation: A Feminist Perspective. In Koser, K. – Lutz, H. (eds.) *The new migration in Europe. Social constructions and social realities*. Palgrave, Macmillan Press Ltd. London. 21–38.
- Rath, Jan – Kloosterman, Robert (2000): A Critical Review of Research on Immigrant Entrepreneurship. *International Migration Review*, 34. 3. 657–681.
- Rosenthal, G. (1993): Reconstruction of life stories. Principles of selection in generating stories for narrative biographical interviews. In *The Narrative Story of Lives* 1.(1).
- Sassen, S. (1996): *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization*. Columbia University Press, New York.
- Sassen, S. (1999): *Guests and aliens*. The New Press, New York.
- Sassen, S. (2001): *The global city. New York, London, Tokyo*. Princeton University Press, Princeton, Oxford.

Silverman, David (1993): *Interpreting qualitative data. Methods for analyzing talk, text and interaction*. Thousand Oaks, London, Sage Publications, New Delhi.

Staring, Richard (2000): Flows of People. Globalisation, Migration and Transnational Communities. In Kalb, D. – van der Land, M. – Staring, R. – van Steenberg, B. – Wilterdink, N. (eds.) *The needs of globalization. Bringing society back in*. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, Boulder, New York, Oxford. 203–216.

Tárgyszavak:

Nemzetközi vándorlás

Vándorlás

Nők

Kvalitatív elemzés

IN A GENDERED SPACE

Forms and reasons of migration and the integration of female migrants in eight European countries

Abstract

In this paper we analyse the biographic self-representation of female immigrants coming from third countries into eight European Union countries. Here we focus on the forms and reasons of migration in order to see what biographies are generated by the migrants themselves, and how we can relate them to overall discourses on migration and to migratory spaces.

The constructions of biographies are social facts, which seem to help us in understanding migration as a gendered process. Looking at the different types of biographies in this study only from the point of view of the type, process and reason of migration, it seems that the most important perspective of women when reconstructing their migration story is that, it is one way or another is related to gender and family issues. Thus we can state that migration is certainly a gendered process in the perspective of immigrant women as they reconstruct their life around gender relationships.

This can be the basis to understand some of their specific problems and social traps more closely related to the definite migratory spaces and sending communities when transforming their social spaces in the process of migration.